

Jono Noreikos-Generolo Vėtros biografijos kontroversijos

Straipsnio tyrimo tema – vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) Lietuvoje laikotarpis. Objektas – pasipriešinimas ir Holokaustas. Tikslas – atlikti istorinės asmenybės Jono Noreikos-Generolo Vėtros vokiečių okupacinio laikotarpio pasipriešinimo veiklos ir su Holokaustu susijusių veiksmų tyrimą remiantis prieinamais istoriniais šaltiniais, mokslinė ir kita literatūra.

IVADAS

Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpis – tai naujausiųjų laikų Lietuvos istorijos praeities tikrovė, kuriai būdinga, kad krašto gyventojai ieškojo būdų atkurti nepriklausomą valstybę, o okupacinė valdžia inicijavo ir vykdė žydų genocidą, kitų asmenų grupių persekiojimą ir naikinimą, išnaudojo kraštą ekonomiškai, siekė jį kolonizuoti ir suvokietinti. Šis laikotarpis tragiškas, nes naciams į Holokaustą pavyko įtraukti ir dalį Lietuvos gyventojų, dirbusių savivaldos institucijose, policijos tarnybose, tarnavusių pagalbinėje policijoje, savisaugos batalionuose, Vilniaus ypatingajame būryje ir kitose tarnybose. Per Holokaustą žuvo 195–196 tūkst. Lietuvos žydų bendruomenės narių. Šio laikotarpio įvykių atgarsiai buvo, yra ir greičiausiai dar ilgai bus Lietuvos visuomeninių santykių dalimi. Akademinėse ir kito pobūdžio istorinėse diskusijose galima

išgirsti, o publicistiniuose straipsniuose – perskaityti, kad tarp pokario pasipriešinimo judėjimo dalyvių buvo ir tokių, kurie vokiečių okupacijos laikotarpiu vykdė žydų genocidą.

Dabartiniu metu į visuomenės akiratį yra patekęs ir žymus rezistentas Jonas Noreika-Generolas Vėtra. Vieni mano, kad jo veikla vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo rezistentinė. Kiti jį laiko ne rezistentu, o Holokausto dalyviu. Treti tvirtina, kad jo veikla buvo susijusi tiek su rezistencija, tiek su Holokaustu. Esant tokiems kontroversiškiems vertinimams kyla būtinybė atsakyti į klausimus, kokie buvo J. Noreikos rezistentinės veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu ypatumai ir koks jo ryšys su žydų genocidu.

Žinių apie J. Noreikos gyvenimo įvykius, susijusius tiek su rezistencija, tiek su žydų genocidu, yra išėvijos lietuvių, sovietmečio, nepriklausomos Lietuvos, užsienio tyrinėtojų parengtuose istoriniuose, memuariniuose, publicistiniuose darbuose. Vieni iš jų pateikia tik fragmentiškų žinių apie šį asmenį, kituose tyrimo objektas yra pati J. Noreikos biografija. Tai išėvijos lietuvių Aleksandro Pakalniškio¹, Pilypo Naručio², nepriklausomos Lietuvos tyrinėtojų Arūno Bubnio³, Mindaugo Bloznelio⁴, Viktoro Ašmensko⁵, Stanislovo Buchavecko, Daliaus Žygelio⁶, užsienio autoriaus Leonido Olschwango⁷ darbai. Mokslinės vertės neprarado sovietmečiu išleistas dokumentų rinkinys „Masinės

žudynės Lietuvoje“, kuriame įdėtas J. Noreikos 1941 m. rugpjūčio 22 d. pasirašytas raštas dėl Šiaulių apskrities žydų perkėlimo į Žagarės getą⁸. Tyrinėtojas Gediminas Rudis yra paskelbęs Lietuvos nacionalistų partijos sekretoriaus Zenono Blyno dienoraštį, kuriame yra žinių apie J. Noreikos veiklą tuo metu, kai jis ėjo Telšių aps. Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) vado pareigas⁹. Atliekant tyrimą buvo remiamasi Lietuvos centrinio valstybės (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingojo (toliau – LYA) archyvų fondų dokumentais. LCVA saugomi Šiaulių aps. viršininko fondo (R-1099) dokumentai, kuriuose atsispindi J. Noreikos kaip apskrities viršininko vaidmuo sukeltam žydus į getus. Krašto apsaugos ministerijos (f. 930), Kauno Vytauto Didžiojo universiteto (f. 631), Šiaulių berniukų gimnazijos (f. 556) ir kitų fondų dokumentuose esama žinių apie J. Noreikos karo tarnybą, išsimokslinimą, kitus dalykus. LYA (f. K-1, ap. 58) saugomos po karo teistų paties J. Noreikos, buvusių Telšių aps. Plungės vls. pagalbinės policijos būrio narių, kitų asmenų baudžiamosios bylos. Dalis šių asmenų yra dalyvavę masinėse žydų žudynėse. Atliekant tyrimą buvo remiamasi ir LSSR KGB Tardymo dalies fondo (f. K-1, ap. 46) bylų dokumentais.

Pagrindinis tyrimo metodas – biografinis. Aprašomasis, palyginamasis ir kiti tyrimo būdai atlieka labiau pagalbinį vaidmenį. Kadangi tyrimas yra istorinio biografinio pobūdžio, jo chronologinės ribos apima laiko tarpą nuo J. Noreikos gimimo iki mirties. Tyrimo centre yra jo rezistencinė veikla ir su žydų genocidu susiję veiksmai. Atsižvelgiant į tai, jo gyvenimo istorijoje išskiriami ikirezistencinis (1910 m. spalio 8–1940 m. birželio 15 d.) ir rezistencinis (1940 m. birželio 15–1947 m. vasario 26 d.) etapai. Veikla, sietina su žydų genocidu, suprantama kaip J. Noreikos rezistencinės veiklos vokiečių okupacijos laikotarpiu paralelė. Pagrindi-

niai darbo uždaviniai siekiant tikslo yra šie: 1) apžvelgti J. Noreikos gyvenimo istoriją nuo gimimo iki sovietų okupacijos pradžios; 2) atlikti bendresnio pobūdžio jo gyvenimo rezistencinio etapo tyrimą, atskleidžiant tapimo rezistentu priežastis, išskiriant atskirus tos veiklos laikotarpius, apibūdinant jų metu įžvelgiamas pasipriešinimo formas ir kitus ypatumus; 3) ištirti J. Noreikos rezistencinę veiklą tuo metu, kai jis ėjo Telšių aps. LAF'o vado ir Šiaulių aps. savivaldybės viršininko pareigas; 4) ištirti J. Noreikos su žydų genocidu susijusią veiklą tuo metu, kai jis ėjo minėtas pareigas.

IKIREZISTENCINIS GYVENIMO ETAPAS

Ikirezistencinio etapo pradžia laikytina 1910 m. spalio 8-oji. Tą dieną Šiaulių aps. Pakruojo vls. (vėliau šis valsčius įėjo į Stačiūnų vls. sudėtį) Šukionių k. gyventojų Baltramiejaus Noreikos ir Anelės Noreikienės (g. 1875 m.) šeimoje gimė paskutinis jų vaikas – sūnus Jonas. Šeimoje jau augo sūnūs Stasys (g. 1893 m.) ir Pranas (g. 1900 m.), dukros Ona (g. 1895 m.) ir Antanina (g. 1908 m.). Nuosavos žemės tėvas neturėjo, 15–20 ha žemės plotą nuomojo iš ūkininkų. Tėvas B. Noreika mirė 1914 m., ir ūkis perėjo į vyriausiojo sūnaus rankas¹⁰. Dokumentuose nurodyta, kad J. Noreika buvo lietuvis Romos katalikas¹¹.

Istorikas Egidijus Motieka teigia, kad formalia moderniosios lietuvių tautos formavimosi pradžia laikytina XIX a. aštuntojo dešimtmečio pradžia (laikraščio „Aušra“ pasirodymas), nors jo užuomazgų pastebima ir XIX a. pirmojoje pusėje. Didįjį Vilniaus seimą, kuris vyko 1905 m. gruodžio 4–5 d., jis apibūdina kaip įvykį, vainikavusį moderniosios lietuvių tautos susiformavimą¹². Sugretinus šį teiginį ir Noreikų šeimos narių

gyvenimo datas galima tvirtinti, kad valstiečiai B. ir A. Noreikos sukūrė šeimą, jų vaikai gimė tuo metu, kai formavosi modernioji lietuvių tauta. Ar tas procesas paveikė šią šeimą? Tai patvirtinančių biografinių žinių nėra, bet, remiantis istoriniais tyrimais¹³, galima daryti prielaidą, kad J. Noreikos tėvai nuo Didžiojo Vilniaus seimo, t. y. lietuvių atstovų suvažiavimo, gali būti laikomi asmenimis, pasižyminčiais valstybine savimone, suvokiančiais save kaip etnopolitinės bendrijos narius, pritariančius šio lietuvių suvažiavimo deklaruotam Lietuvos autonomijos siekiui. Iš tiesų autonomija turėjo tapti pirmuoju žingsniu visiškos nepriklausomybės link. Nepriklausoma Lietuvos valstybė tapo tikrove 1918 m. vasario 16 d., kai Lietuvos Taryba pasirašė Nepriklausomybės Aktą. Šeimos tėvui šios akimirkos, deja, nebuvo lemta sulaukti.

Iki 1918 m. vasario 16 d. J. Noreikos dar negalima apibūdinti kaip asmens, pasižyminčio tautine valstybine savimone ir siekiančio Lietuvos nepriklausomybės. 1918 m. jis buvo septynerių metų, jo asmenybė dar tik formavosi. Minėtos ir kitos savybės jo savimonės dalimi tapo vėliau, nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Šalies gyventojai, kurių amžius daugiau ar mažiau atitiko B. ir A. Noreikų šeimos narių amžių, išsilavinimą įgijo skirtingomis aplinkybėmis. Dalis jų, vyresniosios kartos atstovai, mokėsi slaptose daraktorių mokyklose ar carinėse švietimo įstaigose, kuriose buvo dėstoma rusų kalba. Kita dalis, jaunesniosios kartos atstovai, jau mokėsi po Didžiojo Vilniaus seimo, kai Lietuvoje pradėjo formotis tautinė mokykla. Iš pradžių ji formavosi tik pradinio mokslo lygmenyje ir iki paskelbiant nepriklausomybę švietimo sistemoje dar nebuvo įsitvirtinusi. Tikėtina, kad B. ir A. Noreikos galėjo mokytis slaptose daraktorių ar carinėse švietimo įstaigose. Jų jauniausias sūnus Jonas mokėsi, jį jau formavo tautinė

mokykla. Esama žinių, kad 1917–1921 m. J. Noreika mokėsi Šukionių pradžios mokykloje¹⁴, o 1921–1929 m. – Šiaulių berniukų gimnazijoje, kur baigė aštuonias klases¹⁵. Šis išsilavinimas jam atvėrė kelią į mokslus aukštesniosiose ir aukštosiose lavinimo įstaigose, kurias pabaigus buvo suteikiama profesinė kvalifikacija. 1929 m. liepos 21 d. J. Noreika priimtas į Karo mokyklą, t. y. nuo tos dienos buvo įtrauktas į mokyklos kandidatų sąrašus, jam skirtas kareivio maisto davinys. Trylikąją mokyklos laidą jis baigė 1931 m. spalio 25 d., jam suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis¹⁶. 1933 m. J. Noreika įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetą, kurį baigė 1938 m. J. Noreika išlaikė baigiamuosius teisės studijų egzaminus, apgynė darbą „Bausmės karinės prievolės įstatyme“ ir gavo teisininko diplomą¹⁷. Taigi J. Noreika įgijo dvi prestižines – karininko ir teisininko – profesijas. Įgijęs pirmąją, karininko, kvalifikaciją, jis pradėjo dirbti. Darbinės veiklos galimybės pagerėjo ir prasiplėtė įgijus dar ir teisininko kvalifikaciją. Baigęs Karo mokyklą J. Noreika buvo paskirtas į karo tarnybą 7-ojo pėstininkų pulko 6-ojoje kuopoje. Į pulko karininkų sąrašus jis įrašytas 1931 m. spalio 30 d. 1933 m. rugsėjo 6 d. buvo išleistas iš karo tarnybos į pėstininkų atsargą, nes norėjo studijuoti teisę. Į aktyviają karo tarnybą J. Noreika grįžo 1935 m. spalio 17 d. ir buvo paskirtas tarnauti 2-ajame Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulke¹⁸. 1936 m. lapkričio 5 d. perkeltas į tarnybą Karo mokykloje, paskirtas antruoju adjutantu. Tų pačių metų gruodžio 31 d. jam suteiktas leitenanto laipsnis. 1937 m. spalio 8 d. perkeltas į tarnybą Kariuomenės teisme, paskirtas teismo aspirantu. 1938 m. rugsėjo 1 d. paskirtas Kariuomenės teismo sekretoriaus padėjėju. 1939 m. lapkričio 23 d. jam suteiktas kapitono laipsnis¹⁹. Išlikusiuose atestacijų dokumentuose J. Noreika apibūdinamas kaip išsimokslinęs, sumanus,

logiškas, taktiškas, mandagus, viešumoje gražiai besielgiantis, tvarkingas, sąžiningas, doras, drausmingas, savarankiškas, iniciatyvus, punctualus, atsakingas, rūpestingas, sveikas, karių gyvenimą gerai pažįstantis ir su karininkais bendraujantis, karinę literatūrą skaitantis, vadovauti ir auklėti mokantis, valstybės ir tautos reikalus suprantantis karininkas²⁰.

J. Noreika dirbo karo tarnyboje tuo metu, kai Lietuvą valdė autoritarinis Antano Smetonos režimas. Pasak Lietuvos tautininkų sąjungos veikėjo Broniaus Railos, „kariuomenė, tiksliau kalbant, karininkija, buvo valdžios versmė, pagrindinė fizinė ir moralinė atrama ir apsauga <...>. Kariuomenės veiksnys liko valdžios ir santvarkos išlaikymo *ultima ratio*.“²¹ Kariuomenės teismas ir jo struktūriniai padaliniai buvo vienas svarbiausių valstybės režimą palaikančių ir vykdomųjų institutų. Kariuomenės teismams buvo pavesta spręsti ir didelę dalį civilinių bylų²². Prezidentas A. Smetona negailėjo karininkijai dėmesio ir pinigų. Karininkų algoms teko maždaug ketvirtadalis Krašto apsaugos ministerijos biudžeto. Jaunesnysis leitenantas gaudavo 400 Lt atlyginimą, t. y. dukart daugiau nei to meto mokytojas ir keturiskart daugiau nei darbininkas²³.

Greta karo tarnybos J. Noreika užsiėmė kūrybine veikla, rašė straipsnius, skelbė juos „Karyje“, „Karde“, „Kariūne“. Buvo leidinio „Kariūnas“ redaktorius²⁴.

1936 m. gruodžio 25 d. J. Noreika susituokė su Antanina Krapavičiūte (g. 1911 m.), 1939 m. kovo 10 d. jiems gimė dukra Marija Dalia²⁵.

Ikirezistencinis gyvenimo etapas J. Noreikai buvo sėkmingas. Šios gyvenimo atkarpos žinios leidžia manyti, kad jis nepasižymėjo polinkiu į destruktivią veiklą. Pirmajame sovietmetyje jo padėtis pablogėjo. 1940 m. spalio 28 d. jis buvo atleistas iš karo tarnybos į teismo specialybės karininkų atsargą. Pa-

tyrė ir kūrybinės veiklos suvaržymų – buvo konfiskuotas ir sunaikintas leidybai parengtas jo romanas „Penki broliai“. Atleistas iš karo tarnybos, jis gyveno žmonos tėviškoje Barstyčiuose (Mažeikių aps. Sedos vls.). Vėliau iš ten persikėlė gyventi į Telšius²⁶.

REZISTENCINIS GYVENIMO ETAPAS

J. Noreikos gyvenimo istorijos antrojo, rezistencinio, etapo pradžia santykinai laikytina 1940 m. birželio 15-oji, t. y. diena, kai Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą. Tokia nuomonė galima, nes svetimos jėgos įvykdytas šalies užgrobimas – viena iš svarbiausių priežasčių, dėl kurių kyla rezistencinis (pasipriešinimo) judėjimas²⁷. Laisvės kovų dalyvių biografinės žinios leidžia manyti, kad rezistentais jie gali būti laikomi tiek dėl priešintis agresoriui skatinančios vidinės būsenos, tiek dėl rezistencinės veiklos. Kokie motyvai paskatino J. Noreiką apsispręsti tapti pasipriešinimo dalyviu? Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Sovietų Sąjungos 1940 m. vasarą įvykdytą okupaciją ir aneksiją, jų padarinius galima vertinti kaip aplinkybes, kurios traumavo moderniosios lietuvių tautos atstovus, pasižyminčius tautine valstybine sąmone, suvokiančius save kaip etnopolitinės bendrijos narius. Jiems buvo svetima bolševikinė valstybės samprata, komunistinė valstybinė ideologija, kiti sovietų režimo primesti dalykai. Traumuojančio poveikio nepajuto nebent nedidelė dalis šalies gyventojų, kurie buvo komunistinių įsitikinimų, kuriems buvo artima Sovietų Sąjunga, jos valstybinė ideologija, toje šalyje viešpataujanti tvarka ir kiti dalykai. Taigi Lietuvos gyventojų, tarp jų ir J. Noreikos, rezistencinės motyvacijos susiformavimą iš dalies galima vertinti kaip patirtos traumos padarinį. Esami duomenys leidžia manyti, kad J. Noreikos rezistencinę motyvaciją sudarė ne vienas, o keli vidiniai akstinai. Pirmasis

jų – noras, kad Lietuva, kurią 1940 m. vasarą okupavo ir aneksavo Sovietų Sąjunga, vėl taptų nepriklausoma valstybe. J. Noreika yra kalbėjęs: „Būdamas antisovietišškai nusiteikęs ir laikydamas buvimą Lietuvos Sovietų Sąjungos sudėtyje okupacija, aš nusprendžiau aktyviai kovoti prieš sovietų valdžią, už Lietuvos atsiskyrimą nuo Sovietų Sąjungos.“²⁸ Antras akstinas – pareiga ginti tėvynę, kai jos gerovei iškyla grėsmė. Jis yra sakęs: „Būdamas Lietuvos kariuomenėje, aš daviau priesaiką, kad būsiu ištikimas laisvai, nepriklausomai Lietuvai. Aš tvirtai laikiausi savo įsitikinimų. Aš stojau į kovą prieš Sovietų Sąjungą, prieš bolševikus.“²⁹ Trečias akstinas – noras apsaugoti šalį ir jos gyventojus nuo pražūtingų sovietų režimo padarinių. J. Noreika yra tvirtinęs: „Maždaug nuo 1940 m. liepos mėnesio, kai sovietų valdžios organai pradėjo vykdyti respublikos valymą nuo antisovietinio elemento ir vežimą į atokius Sovietų Sąjungos rajonus, aš tai suvokiau kaip politiką, kuri yra nukreipta į Lietuvos nacijos sunaikinimą, ir nuo to momento visiškai sąmoningai ir galutinai perėjau į Sovietų Sąjungos priešų stovyklą bei nusprendžiau kovoti prieš Sovietų valdžią.“³⁰ Biografinės žinios leidžia manyti, kad motyvacijos akstinais galėjo būti ir noras atkurti sovietmečiu pablogėjusią socialinę padėtį, atsisteisti už sovietmečiu patirtas skriaudas ir tėvynės meilė.

Laisvės kovų sąjūdžiai paprastai pasižymi tam tikra strategija ir taktika³¹. Vadinas, tuo galėjo pasižymėti ir J. Noreikos rezistencinė veikla, kuri truko iki 1947 m. vasario 26 d. Jo gyvenimo antrąjį, rezistencinį, etapą santykinai galima suskirstyti į septynis laikotarpius. Jų metu taktika, t. y. rezistencinės veiklos formos, skyrėsi, nes Lietuvą valdė ne vienas okupantas – sovietai, naciai. Buvo ir laikotarpių, kai praktinei rezistencinei veiklai nebuvo galimybių.

Pirmasis rezistencinio etapo laikotarpis truko nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1941 m.

birželio 28 d. – tada J. Noreika tapo 1940–1941 m. lietuvių antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyviu. Nėra žinių, ar iki 1940 m. rudens jis atliko kokius nors konkrečius rezistencinius veiksmus. Veikiausiai šiuo laiku jis svarstė apie rezistencinės veiklos galimybes. Padėtis pasikeitė 1940 m. rudenį, kai jis ėmėsi praktinės rezistencinės veiklos. Iki antrojo laikotarpio pradžios išryškėja dvi šios veiklos formos – pagrindinis organizacinis veikimas ir ginkluotasis pasipriešinimas. Vėlyvą 1940 m. rudenį J. Noreika Žemaitijoje tapo vienu iš pagrindinės Lietuvių vienybės sąjungos, kuri buvo pavaldi LAF'ui, vadų. Jos nariai ruošėsi sukilimui, kuris turėjo kilti prasidėjus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karui. Buvo rengiama ir platinama antisovietinė literatūra, verbuojami į pagrindį nariai, kaupiami ginklai, nariai informuojami apie karo pradžios datas³². Buvęs pasienio policijos pareigūnas Kazys Šilgalis talkindavo J. Noreikai, kai šiam reikėdavo pereiti valstybinę sieną. Klaipėdoje J. Noreika susitikdavo su jam vienam žinomais žmonėmis, iš kurių gaudavo žinių apie karo pradžią³³. Prasiidėjus karui, pagrindininkai perėjo į atvirą ginkluotąjį pasipriešinimą sovietų režimui. Ties Plungės valsčiaus Mardosų kaimu buvo rengiama operacija aerouosto „atidengimui“ prie Gandingos piliakalnio, Karalių kalno papėdėje, tuo atveju, jei sovietų armija smarkiai priešintųsi prie Minijos upės, Mardosų ir Stonaičių prietilčiuose. J. Noreika čia vadovavo 12 sukilėlių grupei, kurios nariai ryšėjo ant rankovių baltus raiščius su užrašu TDA (Tautinio darbo apsauga). Sukilėliai susidūrė su raudonarmiečiais prie Nausodžio kaimo, ties Liudo Meškausko sodyba, ties Stonaičių tiltu³⁴.

Antrasis laikotarpis truko maždaug nuo 1941 m. birželio 28 d. iki rugpjūčio 2 d. (36 dienas), kai J. Noreika ėjo Telšių aps. LAF'o vado pareigas. Rezistencinė veikla buvo vieša, susijusi su siekiu įtvirtinti nepriklausomybę,

išsaugoti pasipriešinimo judėjimo dalyvių vienybę (plačiau žr. sk. „Telšių apskrities LAF'o vadas“).

Trečiasis laikotarpis truko nuo 1941 m. rugpjūčio 3 d. iki 1943 m. vasario 23 d. (570 dienų), kai jis ėjo Šiaulių aps. viršininko pareigas. Greta šios tarnybos nuo 1942 m. J. Noreika ėjo dar ir pagrindinės Lietuvių fronto (toliau – LF) organizacijos karinio padalinio „Kęstutis“ Šiaulių aps. štabo viršininko pareigas. Šiuo metu J. Noreikos rezistencinė veikla buvo dvikryptė – antisovietinė ir antinacinė. Jai buvo būdingos šios formos: viešumas, pagrindinis organizacinis veikimas, dalinis nebendradarbiavimas ir nepaklusnumas (plačiau žr. sk. „Šiaulių apskrities savivaldybės viršininkas“).

Ketvirtasis, kalinimo Štuthofio koncentracijos stovykloje, laikotarpis truko nuo 1943 m. kovo 26 d. iki 1945 m. kovo 11 d. (717 dienų). Suimtas 1943 m. vasario 23 d., J. Noreika iki tų metų kovo 3 d. buvo kalinamas Šiaulių kalėjime. Tarpininkaujamas vietos inteligentų ir pasirašęs, kad nepabėgs, iš kalėjimo buvo išleistas, bet vos po dviejų savaičių, kovo 17 d., vėl suimtas ir išvežtas į gestapo būstinę Kaune, o vėliau – į Tilžę. Iš čia J. Noreika pateko į Štuthofio koncentracijos stovyklą, kurioje kalėjo nuo 1943 m. kovo 26 d. iki 1945 m. kovo 11 d. Čia jis neturėjo galimybės vykdyti praktinės nei antisovietinės, nei antinacinės rezistencinės veiklos, bet noro kovoti už Lietuvos laisvę šiuo laikotarpiu jis nebuvo praradęs. Kartu su juo kalėjęs Stasys Yla atsiminimuose rašė: „Vienas jų tikrai grįžo mirti su mirštančiais už tėvynę. Tai buvo Jonas Noreika. Dar Stutthofe tomis dienomis, kai tūkstančiai traukėsi iš krašto į Vakarų, jis kalbėjo savo draugui Naručiu: / – Visi nepasitrauks. Didesnė dalis liks, kentės ir kovos. Kodėl gi mes turime bėgti? Ne, mes turime būti kartu su jais. Kartu kentėti, kovoti ir, jei reikės, mirti.“³⁵ Išlaisvintas iš Štuthofio koncentracijos stovyklos, kartu su

šiltine sergančiu, savo slaugomu prof. Vladu Jurgučiu J. Noreika apsistojo Endau mieste, netoli Lauenburgo, Rytprūsijoje.

Penktasis laikotarpis truko nuo 1945 m. gegužės 5 d. iki lapkričio 27 d., t. y. nuo J. Noreikos tarnybos Raudonojoje armijoje pradžios iki sugrįžimo į Vilnių. Tikėtina, kad šiuo laikotarpiu jis neturėjo galimybės vykdyti aktyvios rezistencinės veiklos, bet noras kovoti už laisvę išliko. Šitaip manyti leidžia tai, kad šis noras J. Noreikai buvo būdingas tiek prieš šį laikotarpį, tiek po jo.

Šeštasis laikotarpis truko nuo J. Noreikos grįžimo 1945 m. lapkričio 27 d. į Vilnių iki jo suėmimo 1946 m. kovo 16 d. Rezistencinei veiklai vykdyti šiuo metu jis panaudojo pagrindinę organizacinę formą. 1946 m. pradžioje jis su bendražygiais įkūrė Lietuvos tautinę tarybą (toliau – LTT) kaip organizacinį centrą, turintį sujungti visas veikiančias pagrindžio organizacijas. Prie LTT veikė ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausioji vadovybė (toliau – LGPVV). 1946 m. kovo mėn. J. Noreika (slap. Generolas Vėtra) buvo paskirtas LGPVV vadu. Galimo karo atveju LTT ruošėsi organizuoti sukilimą, išleido keliolika direktyvų ir įsakymų, susijusių su organizacijos struktūra. Pagrindinis LTT tikslas buvo atkurti nepriklausomą, demokratijos pagrindais tvarkomą, suverenią Lietuvos valstybę. Šis J. Noreikos gyvenimo rezistencinio etapo laikotarpis buvo panašus į pirmąjį – nuo pagrindinio organizacinio veikimo turėjo būti pereita prie ginkluotojo pasipriešinimo, kai kils karas. Tokia rezistencinės veiklos formų kaita neįvyko, nes karas neprasidėjo, o J. Noreika ir kiti pagrindininkai buvo susekti ir suimti.

Septintasis laikotarpis truko nuo J. Noreikos suėmimo 1946 m. kovo 16 d. iki 1947 m. vasario 26 d., kada jam įvykdyta mirties bausmė. Šiuo laikotarpiu sovietų saugumas vykdė J. Noreikos baudžiamąjį persekiojimą dėl antisovietinės veiklos. 1947 m. vasario

26 d., vykdant teismo nuosprendį, jis Vilniuje buvo sušaudytas³⁶. Kaip ir kalinimo Štuthofio koncentracijos stovykloje laikotarpiu, šiuo metu J. Noreika neturėjo konkrečių rezistencinės veiklos galimybių, bet noro kovoti už laisvę neišsivadėjo net jei dėl to būtų galėjęs išvengti mirties bausmės. J. Verseckas atsiminimuose rašo, kad yra kalbėjęs su J. Noreika šiam grįžus iš tardymo. Vienas iš tardytojų siūlęs J. Noreikai laisvę, jeigu jis nutrauktų kovą prieš sovietų valdžią. Šis atsakęs, kad sovietai nesupranta jo kovos teisėtumo, nes jų imperija okupavo mažą valstybę, tad tol, kol jo gyslose tekės lietuviškas kraujas, jis kaip karininkas privalo kovoti, ginti Tėvynę nuo rudo, balto ar raudono prieš³⁷.

Apibendrinant galima sakyti, kad antrasis J. Noreikos gyvenimo etapas (1940 m. birželio 15–1947 m. vasario 26 d.) laikytinas rezistenciniu dėl dviejų aplinkybių: 1) noru kovoti už savo šalies laisvę J. Noreika pasižymėjo visus septynis šio etapo laikotarpius; 2) pirmąjį, antrąjį, trečiąjį ir šeštąjį iš šių laikotarpių jis vykdė praktinę rezistencinę veiklą. Tai, kad šios veiklos jis nevykdė ketvirtąjį, penktąjį ir septintąjį laikotarpius, nepaneigia jų rezistencinio pobūdžio, nes noras kovoti už laisvę, prieš krašto užgrobėjus jam buvo būdingas ir tada.

Telšių apskrities LAF'o vadas. J. Noreikos gyvenimo rezistencinio etapo antrojo laikotarpio pradžia sietina su 1941 m. birželio 28-ąja, kai Lietuvoje baigėsi Birželio sukilimas, o vermachtas išstūmė Raudonosios armijos dalinius ir krašte nebeliko sovietų valdžios. J. Noreikos rezistencinė veikla tapo vieša. Taip nutiko dėl dviejų aplinkybių: 1) žlugus sovietų režimui iki tol pogrindyje veikusio LAF'o veikla Lietuvoje, taigi ir Telšių apskrityje, tapo legali, vieša. Šiomis aplinkybėmis apie 1941 m. birželio 28 d. (negalima atmesti, kad tai nutiko ir truputį anksčiau) J. Noreika tampa legaliai, viešai veikiančio

Telšių aps. LAF'o vadu. Esama žinių, kad tarnybinis ryšys jį siejo ir su Plungės lietuvių karo komendantūra. Po karo teistas Plungės bažnyčios kunigas Povilas Pukys prisiminė, kad pirmąją okupacijos dieną Plungėje buvo įsteigta komendantūra, kuriai vadovavo jam nepažįstamas karininkas, turintis kapitono laipsnį. Komendantu jis išbuvo dvi dienas, paskui iš jo šias pareigas perėmė karininkas Povilas Alimas. Kaip bendradarbį kunigas prisimena ir kpt. Noreiką, kuris vėliau buvo paskirtas Šiaulių apskrities viršininku³⁸. P. Pukys nesutapatino jo ir to kapitono, kuris dvi dienas iki P. Alimo ėjo komandanto pareigas. Kiti šaltiniai leidžia tvirtinti, kad P. Pukio neįvardytas karininkas iš tiesų buvo kpt. Lipčius³⁹. Taigi J. Noreika nėra buvęs Plungės miesto lietuvių karo komendantu.

Tapęs vieša organizacija, LAF'as savo rezistencinės paskirties neprarado. Po to, kai 1941 m. birželio 23 d. Kaune buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė, organizacija savo veiklą nukreipė į jos įtvirtinimą. Vadinas, J. Noreikos kaip Telšių aps. LAF'o vado veikla turėjo būti tokia pati. Galimas daiktas, kad šias pareigas jis pradėjo eiti būdamas ne itin gerai nusiteikęs, nes dar vykstant sukilimui iš Klaipėdos buvo gavęs žinių, kad vokiečiai nepripažins Lietuvos nepriklausomybės⁴⁰. Tačiau tai J. Noreikos neatitraukė nuo veiklos.

Vienas iš būdų, kuriuo jis siekė įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę, buvo šis. Turimomis žiniomis, 1941 m. liepos mėn. Telšių miesto komendantas A. Svilas ir apskrities viršininkas A. Ramanauskas pakvietė J. Noreiką į inteligentų susirinkimą. Susirinkimas, kuriame dalyvavo apie 30 asmenų, vyko Telšiuose, A. Ramanausko kabinete. Buvo svarstomi šie klausimai: 1) išlaisvinimo iš bolševikų šventės rengimas; 2) mitingo rezoliucijos parengimas; 3) mitingo organizavimas. Šventei organizuoti išrinko komitetą, kurį kartu su J. Noreika

sudarė 12 asmenų. Jis parengė rezoliuciją, kuria Telšių gyventojai sveikino prof. Juozo Ambrazevičiaus vadovaujamą Lietuvos laikinąją vyriausybę (toliau – LLV) ir išreiškė pasitikėjimą ja⁴¹. Laikraštis „Žemaičių žemė“ rašė, kad 1941 m. liepos 20 d. Telšiuose susirinko daugiatūkstantinė visuomenė. Buvo išklausa pranešimų nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo klausimais, skambėjo sveikinimai ir padėkos vyriausybei Kaune ir LAF'ui, išreikštas jų palaikymas. Susirinkimas nutarė prašyti, kad jo atstovai įpareigotų vyriausybę vesti lietuvių tautą į visišką nepriklausomybę, kad būtų atkurtos istorinės etnografinės Lietuvos sienos, kad vyriausybė nesitrauktų iš kovos tol, kol visa tauta bus laisva. Susirinkimas taip pat nutarė prašyti LAF'ą ir toliau vesti tautą laisvės keliu ir kovoti su jos priešais⁴². Esama žinių, kad mitinge J. Noreika pasakė kalbą apie sovietų režimo lietuvių tautai padarytas skriaudas, apie tai, kad sovietai karą pralaimės ir Lietuva bus laisva. Buvo perskaitytas rezoliucijos tekstas, kurį pasirašė apie 300 žmonių. Paskui rezoliucija buvo nuvežta į Kauną ir įteikta LLV ministrui pirmininkui J. Ambrazevičiui⁴³.

Kitas būdas, kuriuo J. Noreika siekė įtvirtinti Birželio sukilimo iškovojimus, buvo šis. Jis prisidėjo prie to, kad būtų išspręsti pirmosiomis vokiečių okupacijos savaitėmis kilę LAF'ą ir Lietuvos nacionalistų partijos (toliau – LNP) nesutarimai. LNP buvo įsteigta 1941 m. birželio 28 d. Ją steigiant dalyvavo buvusių organizacijų „Geležinis vilkas“ (toliau – GV), Lietuvių aktyvistų sąjungos (toliau – LAS) nariai, nacionalistiškai nusiteikę asmenys. Kulminaciją konfliktas pasiekė 1941 m. liepos 23–24 d., kai voldemarininkai surengė perversmą, kuris baigėsi daline jų sėkme. Paskui prasidėjo derybų laikotarpis. 1941 m. liepos 28 d. Kaune, LAF'ą patalpose, įvyko pirmasis susitikimas, kuriame aptarti vienijimosi klausimai. LNP narys Z. Blynas

reikalavo, kad LAF'as įsiliėtų į GV. LAF'ą vadovybė norėjo jungtis lygiomis teisėmis⁴⁴. 1941 m. liepos 31 d. į Kauną atvyko Žemaičių krašto visuomenės atstovų sudaryta delegacija, kuriai vadovavo Telšių aps. LAF'ą vadas J. Noreika. Kartu su juo buvo dar 6 asmenys: Telšių aps. policijos vadas ir aps. LAF'ą vado pavaduotojas Juodikis, Telšių aps. viršininkas A. Ramanauskas, Telšių aps. TDA viršininkas (komendantas) mjr. A. Svilas, Plungės LAF'ą vadas ir TDA viršininkas ltn. P. Alimas, Telšių aps. ligoninės direktorius Plechavičius ir Lietuvos banko Telšių skyriaus direktorius Jurkus. Jie norėjo susitikti su LLV, LAF'ą atstovais ir GV štabo nariais. Šioms trims tarnyboms turėjo būti perduota, kad žemaičiai kviečia lietuvių tautą vienyti ir ragina pašalinti Kaune tarp lietuvių kilusius nesutarimus; kad žemaičiai ragina LAF'ą ir GV vadovus bendradarbiauti su LLV, surasti pagrindą bendrai dirbti ginant nacionalinę vienybę ir valstybės nepriklausomybę, kas visai lietuvių tautai yra šventa⁴⁵.

Po susitikimo su LAF'ą ir GV atstovais delegacijos nariai pareiškė sutinkantys, kad LAF'as ir GV kurtų Lietuvių nacionalistų partiją, kuri Lietuvoje būtų vienintelė politinė organizacija, o į ją įeitų tikri lietuviai nacionalistai. Jie sutiko pripažinti laikinuoju partijos vadu Joną Karutį iki tol, kol grįš prof. Augustinas Voldemaras. J. Karučiu turėjo būti pavesta sudaryti LNP štabą. Žemaičių delegacija pareiškė neprieštaraujanti, kad LNP apsaugos daliniai būtų vadinami „Geležinio vilko“ vardu, ir pageidavo, kad, sudarant LNP štabą, patarėjais į jį būtų pakviesta po vieną asmenį iš GV, Kauno LAF'ą štabo ir žemaičių delegacijos (pakviesti jos pirmininką J. Noreiką)⁴⁶. LAF'ą štabas 1941 m. rugpjūčio 1 d. atsiuntė į GV štabą savo atstovą. Šis pasakė, kad jų štabas nesutinka su žemaičių LAF'ą delegacijos oficialiai pasiūlytu ir su GV štabo sutiktu priimti susitarimo pagrindu⁴⁷. Taigi J. Noreikai ir jo

vadovaujamos delegacijos nariams nepavyko išspręsti LAF'o ir LNP konflikto. Organizacijos nesusitarė ir vėliau, o baigėsi viskas tuo, kad generalinio komisaro Adriano von Rentelno 1941 m. rugsėjo 26 d. įsakymu LAF'as buvo uždarytas. Tų pačių metų gruodžio 17 d. uždrausta ir LNP veikla. Trečiasis būdas, kuriuo J. Noreika siekė prisidėti prie nepriklausomybės įtvirtinimo, buvo veikla, susijusi su buvusių sovietų režimo šalininkų persekiojimu. 1941 m. liepos 30 d. Telšiuose veikusi komisija, į kurią įėjo J. Noreika, aps. viršininkas A. Ramanauskas, valstybės saugumo policijos viršininkas Petras Čipkus ir kiti asmenys, nutarė skirti Jurgiui Endriuškai tris mėnesius įkalinimo darbo stovykloje⁴⁸. Suprantama, kad panašaus pobūdžio veiksmų J. Noreika galėjo atlikti ir daugiau.

Šiaulių apskrities savivaldybės viršininkas. J. Noreikos gyvenimo rezistencinio etapo trečiojo laikotarpio pradžia sietina su jo kaip valdininko tarnybos pareigų kaita. Vėliau jis prisiminė, kad 1941 m. rugpjūčio pradžioje lankydamasis Kaune susitiko su buvusiu Lietuvos kariuomenės pulkininku, LLV vidaus reikalų ministru Jonu Šlepečiu, kurį pažinojo dar iš tarnybos Lietuvos kariuomenėje laikų. Ministras pasiūlė jam Šiaulių aps. viršininko pareigas. J. Noreika priėmė šį siūlymą ir J. Šlepetys (buvo 1941 m. rugpjūčio 3 d.) pasirašė įsakymą dėl jo paskyrimo į naują tarnybą⁴⁹. Tai nutiko tuo metu, kai J. Noreikos vadovaujama žemaičių LAF'o delegacija lankėsi Kaune⁵⁰. Jis nuvyko į Šiaulius ir 1941 m. rugpjūčio 5 d. iš apskrities viršininko Igno Urbaičio perėmė pareigas⁵¹. Kitaip nei Telšių aps. LAF'as, Šiaulių apskrities savivaldybė nebuvo institucija, kurios tiesioginė paskirtis – atlikti rezistencines funkcijas. J. Noreikos kaip viršininko tarnybines pareigas apibrėžė 1931 m. Vietos savivaldybės įstatymas, nes tai, kad Birželio sukilimo metu ir po jo buvo

atkuriama lietuviška administracija, iš dalies reiškė ir iki okupacijos pradžios veikusių įstatymų galiojimo atnaujinimą. Pagrindinė savivaldybių funkcija buvo rūpintis viešojo gyvenimo reikalais tiek, kiek jais nesirūpina vyriausybės organai. 32 įstatymo punktuose išvardytos savivaldybių veiklos sritys⁵².

Apskrities viršininko pareigų perėmimas J. Noreikai sutapo su diena, kai LLV buvo priversta sustabdyti savo veiklą. Vėliau buvo uždrausta LAF'o ir LNP veikla. Galimas daiktas, J. Noreikai tai sukėlė sunkių išgyvenimų ir nuteikė jį prieš nacių. Galbūt dėl to tada jo, kaip ir kitų pasipriešinimo dalyvių, rezistencinėje veikloje greta antisovietinės atsiranda ir antinacinė kryptis. Esama žinių, kad, eidamas Šiaulių aps. viršininko pareigas, tuo pat metu jis buvo ir LF slapto karinio padalinio „Kęstutis“ Šiaulių aps. štabo viršininkas. Šias pareigas jis ėjo iki suimamas nacių, buvo įsipareigojęs suorganizuoti Mažeikių aps. štabą ir būrius. Pats organizacijos padalinys pradėtas formuoti 1942 m. J. Ambrazevičiaus iniciatyva. Jo tikslas buvo atkurti nepriklausomą Lietuvą su etnografinėmis sienomis, išlaikyti Lietuvoje tvarką, ramybę ir vienybę, kovoti su komunistine ir kita žalinga lietuvių tautai veikla, didinti karinį lietuvių tautos pajėgumą⁵³. Taigi rezistencinę veiklą J. Noreika vykdė būdamas dviejų tarnybų – viešosios ir pogrindinės – vadovas. Tai leidžia manyti, kad apskrities viršininko tarnyba jam buvo ne tik viešųjų reikalų tvarkymo, bet ir rezistencinės veiklos priemonė. Apskrities viršininku J. Noreika buvo ilgiau nei pogrindinės organizacijos vadovu. Pogrindininku jis tapo 1942 m.

J. Noreikos rezistencinės veiklos antisovietinė kryptis buvo iš dalies vieša, iš dalies pogrindinė. Viešumas pasireiškė tuo, kad kasdieniame tarnybiniame gyvenime jo kaip apskrities viršininko pasisakymai dažnai pasižymėjo antisovietiniu turiniu. Vadinas, taip jis galėjo siekti palaikyti antisovietines

gyventojų nuotaikas. Po karo per apklausą J. Noreika yra kalbėjęs, kad jam vadovaujant iš valstiečių buvo surenkami maisto produktai ir vykdomos jų paruošos. Jos buvo skirtos prieš Sovietų Sąjungą kovojančiai Vokietijai. Pasak J. Noreikos, jis Šiauliuose ir valsčių centruose sakęs antisovietines kalbas. 1941–1942 m. Šiauliuose vyko derliaus šventės. Jų metu J. Noreika sakė kalbas ir dėkojo ūkininkams, kad šie duoda maisto, kuris būtinas kovai prieš Sovietų Sąjungą. Jis kalbėjo, kad pergalė prieš Sovietų Sąjungą gyvybiškai svarbi, nes priešingu atveju Lietuva paskės bolševizmo bangose, bolševizmas užtvindys visą Europą⁵⁴.

Pagrindinė rezistencinė J. Noreikos veikla pasižymėjo tuo, kad jis rūpinosi ginklų, skirtų pasipriešinimo kovai prieš sovietus, įsigijimo reikalais. V. Ašmenskas atsiminimuose yra aprašęs susitikimą su Stepu Kontrimu. Šis jam pasakojo, kad buvo įstojęs į Lietuvos laisvės armiją (toliau – LLA). Netrukus buvo paskirtas Šiaulių apygardos (ji apėmė Klaipėdos kraštą, Žemaitiją) LLA Organizacinio skyriaus viršininku. S. Kontrimui buvo žinoma, kad J. Noreika Šiauliuose vadovauja LF pagrindžiui. Savo ruožtu pats J. Noreika žinojo, kad S. Kontrimas vadovauja LLA pagrindžiui Žemaitijoje. Abu gerai sutarė, vienas kitam padėdavo. S. Kontrimas vokiečių okupacijos metais įsigijo penkias radijo stotis, palaikė artimus ryšius su vokiečių kariuomenės antrojo skyriaus vadovais. Ginklų, kurie buvo laikomi Bubnių kariniuose sandėliuose, jis gaudavo iš armijos štabo per antrąjį skyrių. J. Noreika kariniuose sandėliuose irgi turėjo savą žmogų. Gauti ginklai, panaudojant gaisrines mašinas, būdavo išvežiojami po visą Lietuvą. Ginklų buvo gaunama ir iš Linkaičiuose veikusių karo dirbtuvių⁵⁵. Apibendrinant galima teigti, kad viešojo J. Noreikos kaip rezistento veikla buvo nukreipta į antisovietinių nuotaikų tarp gyventojų palaikymą, o

pagrindinė – į kariuomenės struktūrų kūrimą ir pasirengimą ginkluotai kovai prieš sovietus. Abi rezistencinės veiklos formos papildė viena kitą.

Antinacinė kryptis J. Noreikos trečiojo laikotarpio rezistencinėje veikloje iš dalies matoma iš to, kad kai kuriuos jo veiksmus galima apibūdinti kaip nelojalumo nacių režimui apraiškas. Tai sugretinus su tyrinėtojo Kęstučio Kasparo teorinėmis žiniomis apie rezistenciją galima tvirtinti, kad antinacinė J. Noreikos rezistencinės veiklos kryptis pasižymėjo dviem formom – daliniu nebendradarbiavimu ir nepaklusnumu⁵⁶. Reikia pažymėti, kad šios abi formos šiek tiek skiriasi viena nuo kitos. Dalinis J. Noreikos nebendradarbiavimas ir nepaklusnumas pasireiškė tuo, kad jis siekė apsaugoti gyventojus nuo neigiamų okupacinės valdžios veiklos padarinių. Istoriniuose darbuose tvirtinama, kad J. Noreika, būdamas apskrities viršininku, ieškojo būdų, kaip sumažinti ūkininkams skirtas pyliavas, siekė apsaugoti tam tikrų prievolių nevykdančius žmones nuo represijų. Jis apibūdinamas kaip asmuo, siekęs bent kiek pristabdyti po Lietuvą plintančią vokiečių kolonizaciją, lietuvių ūkininkų išskeldinimą iš savų sodybų ir vokiečių kolonistų apgyvendinimą jose⁵⁷. Antinacinio pagrindžio leidinyje „Į laisvę“ rašoma: „<...> vasario 24 d. areštuotas Šiaulių apskrities viršininkas kpt. J. Noreika. Jis kaltinamas, kad nesutiko išskeldinėti ūkininkus ir sekvestruoti gyvulius.“⁵⁸ Dalinį nebendradarbiavimą, nepaklusnumą liudija ir kiti dalykai. Esama žinių, kad J. Noreika bendradarbiavo su žymiu žydų gelbėtoju, Šiaulių gydytoju Domu Jasaičiu, kuris vėliau pasitraukė į Vokietiją. D. Jasaitis, rizikuodamas gyvybe, yra išgelbėjęs ne vieną Šiaulių žydų šeimą, už ką Lietuvos Respublikos apdovanotas (po mirties) Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi⁵⁹. V. Ašmenskas rašo: „Kai žydus vesdavo gatve, dėdienė liepdavo jai su

Dalyte Noreikaite (Jono Noreikos duktė) nu-
nešti žydukams blynelių su varške, kuriuos,
atrodo, kepdavo specialiai jiems. Drauge
eidavo ir namo, kuriame jie gyveno, sargo
mergaitė.⁶⁰ Daliniu nebendradarbiavimu,
nepaklusnumu šiuos J. Noreikos veiksmus
galima laikyti dėl to, kad jie reiškė nacių
režimo vykdytos antisemitinės politikos
ignoravimą. Dalinį J. Noreikos nebendra-
darbiavimą, nepaklusnumą liudija ir toks
faktas. 1942–1943 m. laikraštyje „Tėviškė“
buvo išspausdintas Simo Miglino straipsnių
„Nūdienė Vokietija“ ciklas, kuriame aprašyta
14 žurnalistų delegacijos kelionė po Vokieti-
ją. Nors gyvenimas šioje šalyje vaizduojamas
gana palankiai, straipsniuose esama vietų,
kuriose atsispindi ir tam tikri neigiami Vo-
kietijos visuomeninio gyvenimo aspektai⁶¹.
Biografinės žinios, atspindinčios J. Noreikos
suėmimo aplinkybes, leidžia manyti, kad
medžiagos S. Miglino straipsnių ciklui davė
kaip tik jis. Neigiamų Vokietijos viešojo gy-
venimo aspektų paviešinimas leidžia daryti
prielaidą, kad medžiagos autorius J. Noreika
kritiškai vertino tiek Vokietiją, tiek okupaci-
nį režimą. Savo ruožtu kritika ir rezistencija
yra du artimai tarpusavyje susiję dalykai.
Dalinį J. Noreikos nebendradarbiavimą,
nepaklusnumą liudija ir tai, kad 1943 m. pra-
džioje jis prisidėjo prie SS legiono boikoto.
Antinacinis pagrindis laikėsi nuostatos, kad
krašto vyrus mobilizuoti į karinius dalinius
gali tik nepriklausoma Lietuvos valstybė.
Okupacinė valdžia nesiruošė pripažinti Lie-
tuvos nepriklausomybės, todėl LF, kurio na-
rys buvo ir J. Noreika, nusprendė boikotuoti
nacių režimo inicijuotus SS legiono steigimo
darbus. 1943 m. vasario 22 d. generaliniai
tarėjai lankėsi Rygoje ir generolui Fritzui
Jeckelnei pareiškė nepritariantys legiono
kūrimui⁶². Buvęs generalinis tarėjas Jonas
Matulionis, tada vykęs į Rygą, atsiminimuose
rašo: „Gebietskomisaras su policijos vadu
Lietuvai gen. Wysocky įsakė suregistruoti

visus jaunuolius, gimusius 1919–1924 m.
Sąrašai pristatytini ligi kovo pirmos dienos“
<...>. Šiaulių apskrities viršininkas J. Norei-
ka, drąsus vyras, iš karto pasisakė įsakymo
nevykdysiąs.⁶³

Visi šie dalykai J. Noreikai nepraėjo be
pasekmių. 1943 m. vasario 23 d. jį iškvietė
Šiaulių srities komisaro Politinio skyriaus
viršininkas ir pareiškė, kad dėl vokiečių
civilinės valdžios įsakymų nevykdymo, dėl
tendencingo straipsnio apie kelionę po Vo-
kietijos miestus jis nuo 1943 m. vasario 23 d.
atleidžiamas iš Šiaulių apskrities viršininko
pareigų ir suimamas⁶⁴. Kaltinimą J. Noreikai
suformulavo pats vokiečių saugumo policijos
ir SD vadas Lietuvoje Karlas Jägeris. Jame sa-
koma, kad J. Noreika „<...> vadovavo lietuvių
pasipriešinimo judėjimui ir ypač kurstė prieš
Reicho komisaro paskelbtą lietuvių tautos
mobilizaciją. Ostlando saugumo policijos ir
SS vyriausiojo vado įsakymu, suderinus su
aukštesniuoju vadu, siunčiamas tolesniam
laikui į Reiche esančią koncentracijos sto-
vyklą.“⁶⁵

Kodėl J. Noreika, kiti antinaciniai rezis-
tentai (ypač tie, kurie dirbo lietuvių adminis-
tracijoje) nepasirinko tokių pasipriešinimo
formų kaip visiškas nebendradarbiavimas ar
ginkluotasis pasipriešinimas? Visiško nebendra-
darbiavimo greičiausiai nepasirinkta dėl
to, kad nacių režimas, pasitelkęs prievartos
priemonės, galėjo išformuoti nepaklusnių
pasipriešinimo dalyvių sukilimo metu ir po
jo suformuotą lietuvių administraciją. Tai
savo ruožtu būtų reiškė sukilimo iškovojamų
praradimą. Pasipriešinimo dalyviai tikėjo,
kad anksčiau ar vėliau okupuoto krašto ad-
ministracija, kitos tarnybos taps nepriklauso-
mos Lietuvos institucijomis, įstaigomis.
Pasipriešinti ginklu okupaciniam režimui
nebuvo galimybės, nes tai būtų reiškė paramą
Sovietų Sąjungai. Naujos sovietų okupacijos
ir aneksijos grėsmė nebuvo išnykusi. Telšių
LAF'o vado, Šiaulių aps. viršininko pareigas

J. Noreika ėjo 606 dienas. Štuthofa koncentracijos stovykloje jis kalėjo ilgiau – 717 dienų.

Antisemitizmas. Kartu su moderniąja lietuvių tauta gimė ir naujo tipo antisemitizmas. Jo pradžia laikomas XIX a. aštuntasis dešimtmetis, kai lietuvių tautinio atgimimo lyderiai išklė tautos, sujungtos vienos kalbos, pozityvizmo ir konkurencijos idėjas, kurios ragino lietuvius įsigalėti amatuose ir prekyboje, t. y. srityse, kuriose nuo seno vyravo žydai⁶⁶. Esama žinių, kad naujasis antisemitizmas nebuvo svetimasis ir J. Noreikai. Antižydiškų apraiškų pastebima jo 1933 m. išleistoje knygelėje „Pakelk galvą, lietuvi!“⁶⁷. Viename istoriniame darbe yra toks jos vertinimas: „1933 m. pasirodė karo mokyklos absolvento, Vytauto Didžiojo universiteto teisės studento J. Noreikos knygelė, kurioje buvo keliamas radikalios nacionalizmo programa, susijusi su ekonomine kova prieš žydus ir žydų prekybos boikotą.“⁶⁸ Dabartiniu metu kartais pasigirsta nuomonė, esą aplinkybė, jog nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu žydai vyravo prekyboje ir versluose, galėjo paskatinti J. Noreiką panaudoti genocidą kaip būdą „žydų klausimui“ spręsti. Ši nuomonė nepatikima dėl keleto aplinkybių. Pirmoji iš jų tokia. Istorikų darbuose esama žinių, kad 1940–1941 m. lietuvių pasipriešinimo judėjime būta antisemitizmo. Turimi duomenys leidžia tvirtinti, kad J. Noreika savo gyvenimo rezistencinio etapo pirmuoju laikotarpiu irgi yra buvęs šio judėjimo narys, kad jį siejo ryšiai su LAF'u. Tyrinėtojas Liudas Truska teigia, kad Berlyno LAF'as išklė antisemitizmą į programinį lygį. Remiantis jo tyrimu galima tvirtinti, kad šios organizacijos parengtuose atsišaukimuose žydai vaizduojami itin neigiamai, kad „žydų klausimą“ buvo siūloma spręsti išvarant juos iš Lietuvos⁶⁹. Sunku būtų patikėti, kad J. Noreika nieko nežinojo apie

tuos atsišaukimus. Galima prielaida, jog jis irgi galėjo norėti, kad žydai būtų išvaryti iš Lietuvos. Juk jam dar 1933 m. nepatiko, kad nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu žydai turėjo geras pozicijas prekyboje ir versluose. Tačiau turimos žinios leidžia teigti visai ką kita. Buvęs J. Noreikos bendražygis Damijonas Riauka atsiminimuose rašo: „Dar nepasiekę mokyklos kelyje Kuliai–Plungė, ant Mardosų kaimo kalnagūbrio netoli kelio iš Stonaičių posūkio, sutikome vežimą, kuriame į namus po pirmųjų karo audrų važiavo žydų šeima. Mūsų kapitonas ir kiti vyresnio amžiaus kuopos kariai apstojo vežimą ratu ir ėmė įkalbinėti važiuojantįjį tuoj pat sukti iš kelio, kuo skubiausiai slėptis nuo vokiečių kareivių. Žydas paklausė ir, apsukęs vežimą, skubiai nuvažiavo į kitą kelią Stonaičių link. Tas vaizdas buvo sukrečiantis. Žmogus su visa šeima bėgo nuo mirties. Buvau girdėjęs, kad vokiečiai terorizuoja žydus, žinojau, kad visi žydai pasitraukė iš Klaipėdos 1939-aisiais, kai Hitleris rengėsi ją užimti, bet dar niekada akis į akį nebuvo tekę susidurti su konkrečiu žmonių persekiojimu. Niekada neteko išgirsti apie šios šeimos likimą, bet aš tikiu, kad lietuviai kaimiečiai jai suteikė prieglobstį.“⁷⁰ Taigi remiantis šiuo įvykiu galima manyti, kad J. Noreika ir jo bendražygiai Birželio sukilimo metu nebuvo nei fanatiški antisemitai, nei žydų iš Lietuvos „vartytojai“. Antroji aplinkybė ši. Ekonominis J. Noreikos antisemitizmas negali būti laikomas dingstimi, skatinusia jį imtis Holokausto kaip būdo spręsti „žydų klausimą“ ir dėl to, kad šių dviejų dalykų nesiejo būtinas ryšys. Kad tarp ekonominio antisemitizmo ir Holokausto nebuvo būtinojo ryšio, leidžia tvirtinti ir toks L. Truskos teiginys: „<...> net voldemarininkai – radikaliausieji lafistai – buvo numatę „žydų klausimą“ spręsti ne jų fizinio sunaikinimo būdu. Šio požiūrio jie neatsisakė ir Lietuvą okupavus naciams, kada prasidėjo Holokaustas.“⁷¹ Tai, kad ekono-

minio antisemitizmo ir Holokausto nesiejo būtinas ryšys, leidžia manyti ir tyrinėtojo Kęstučio Girniaus Holokausto prielaidų tyrimas. Mintį, kad tarp antisemitizmo ir Holokausto nėra būtinojo ryšio, jis grindžia tuo, kad iš prezidento A. Smetonos laiškų susidaro įspūdis, jog jis buvęs antisemitas. Tačiau žinoma, kad A. Smetona nuosekliai gynė žydus, palaikė jų teises, kovojo su viešuoju antisemitizmu. Būtinojo ryšio nebuvimą K. Girnius grindžia ir Zofios Kossak-Szczuckos, vienos iš organizacijos „Żegota“ Lenkijoje steigėjų, pavyzdžiu. Ši organizacija išgelbėjo apie 3 000 žydų. Z. Kossak-Szczucka, nors buvo užkietėjusi antisemitė, nors ir laikė žydus politiniais, ekonominiais ir ideologiniais priešais, nors ir norėjo, kad jie emigruotų iš Lenkijos, rizikuodama gyvybe, gelbėjo žydus⁷². Taigi remiantis minėtomis aplinkybėmis galima teigti, kad J. Noreika negali būti priskirtas prie asmenų, kurie vokiečių okupacijos laikotarpiu buvo suinteresuoti spręsti „žydų klausimą“ panaudodami fizinį žydų naikinimą. Į Holokaustą jis galėjo būti įtrauktas nebent tik dėl prievartinių veiksnių. Istorinėje literatūroje, šaltiniuose esančios žinios leidžia daryti prielaidą, kad naciams pavyko įtraukti J. Noreiką į žydų genocidą tada, kai jis ėjo Telšių aps. LAF'o vado ir Šiaulių aps. savivaldybės viršininko pareigas. Kyla klausimas: ar šios žinios teisingos? Su juo kyla ir kitas klausimas: kaip reikėtų tirti J. Noreikos, kitų istorinių asmenybių ryšį su Holokaustu? Į pastarąjį klausimą galima atsakyti, kad tokį tyrimą reikia atlikti remiantis istoriko Raulio Hilbergo Holokausto paradigma. Žydų genocidą jis apibūdina kaip administracinį-biurokratinį procesą ir išskiria kelias jo sudedamąsias dalis: aukos tapatybės nustatymas, turto nusavinimas, koncentravimas. Paskutinę sudedamąją proceso dalį, aukų žudynes, jis apibūdina dvejopai: mobilios žudymo operacijos okupuotoje Sovietų Są-

jungos teritorijoje; deportacijos ir naikinimo stovyklos užimtoje kitoje Europos dalyje⁷³. Šia paradigma, tirdami Holokaustą Lietuvoje temą, remiasi ir išeivijos istorikas Saulius Sužiedėlis, vokiečių tyrinėtojas Christophas Dieckmannas⁷⁴. Jie tyrinėja Holokaustą kaip makroistorinį reiškinį, t. y. kaip tam tikrą okupacijos laikotarpiu visuomenėje vykusį procesą. Tačiau šią paradigmą galima susieti ir su mikroistorinio, biografinio, lygmens tyrimu. Taigi ar galima J. Noreiką priskirti prie asmenų, apibrėžusių žydo sąvoką? Iš karto galima atsakyti, kad jis nėra rasinio juridinio žydo apibrėžimo autorius. Tai, kas yra žydas, buvo apibrėžta įstatymuose „Apie Reicho piliečius“ ir „Apie vokiečių kraujo ir garbės gynimą“, kurie buvo priimti 1935 m. rugsėjo 15 d. Niurnberge, ten vykusiame nacių susirinkime. Kai 1941 m. birželio mėn. vermachtas užėmė Lietuvą, šie įstatymai įsigaliojo ir čia.

Žydų turto nusavinimas ir žydų koncentravimas. Holokausto Lietuvoje antrasis ir trečiasis etapai, t. y. žydų turto nusavinimas ir žydų koncentravimas laikinosiose koncentracijos stovyklose, mažuosiuose ir didžiuosiuose getuose, buvo ne vienas po kito einantys, o lygiagrečiai vykstantys dalykai. Nėra žinių, ar tuo metu, kai ėjo Telšių aps. LAF'o vado pareigas, J. Noreika prisidėjo prie apskrities žydų koncentravimo. Esama žinių, kad prie šio darbo jis prisidėjo eidamas Šiaulių aps. viršininko pareigas⁷⁵. Reikia pažymėti, kad žydų koncentravimas, t. y. jų sukėlimo į getus procesas, Šiaulių apskrityje prasidėjo dar iki J. Noreiką paskiriant apskrities viršininku. Galima išskirti du šio proceso etapus. Laikotarpį nuo 1941 m. birželio pabaigos iki tų metų liepos 18 d. galima apibūdinti kaip etapą, kai buvo ruošiamasi žydų koncentravimo darbams ir kai išleisti juos diskriminuojantys potvarkiai. Šiaulių burmistro 1941 m. liepos 5 d. įsakymu

žydams buvo uždrausta prie savo namų iškelti Lietuvos tautines vėliavas. Iki liepos 5 d. burmistro pareigas ėjo Juozas Naujalis, po jo – Petras Linkevičius. Šiauliuose leisto okupacinės administracijos kontroliuojamo laikraščio „Tėvynė“ 1941 m. liepos 13 d. numeryje rašoma: „<...> vietinės administracijos organai, rodos, nepadarytų klaidos, įsteigę specialius lagerius ir apgyvendinę ten savo miestų ir miestelių žydus sąlygose, ne blogesnėse kaip tos, kurias jų tautietis Berija parengė žymiai mūsų inteligentijos daliai ir daugelį į ten jau spėjo nugabenti.“⁷⁶ Antrasis žydų koncentravimo etapas prasidėjo 1941 m. liepos antroje pusėje. Šiaulių miesto burmistru susitarus su karo komendantu, 1941 m. liepos 18 d. pasirodė burmistro įsakymas dėl žydų padėties. Jis skelbė, kad dalis Šiaulių miesto žydų turi persikelti į mieste įrengtą getą, kiti žydai – į Žagarę⁷⁷. Po karo teistas buvęs Šiaulių aps. viršininkas I. Urbaitis kalbėjo, kad jis iš vokiečių komandanto Konovskio gavo užduotį pasirūpinti apskrities valsčiuose gyvenančių žydų perkėlimu į specialiai jiems skirtas vietas. Vykdydamas šį nurodymą, jis paskelbė tą įsakymą, ir žydai turėjo persikelti⁷⁸. Apskrities viršininko 1941 m. liepos 23 d. skelbime Nr. 6 visiems apskrities miestelių žydams buvo įsakyta nuo liepos 25 d. ant kairiosios krūtinės pusės nešioti Dovydo žvaigždę. Ją reikėjo pasidaryti savo lėšomis. Žydams buvo galima vaikščioti ir rodytis viešose vietose nuo 6 iki 20 val. Kitu metu tai buvo galima tik turint specialų viršaičio arba burmistro išduotą leidimą. Nuo liepos 25 d. iki rugpjūčio 15 d. miestelių žydai turėjo persikelti gyventi į valsčių viršaičių ir miestų burmistru nurodytas vietas. Persikėlimą turėjo užtikrinti vietos savivaldybė kartu su žydų bendruomenės atstovu, jie turėjo nustatyti persikėlimo sąlygas ir tvarką. Persikėlimą turėjo prižiūrėti vietos policijos pareigūnai. Vietos savivaldybė, pasitarusi su vietos poli-

cijos viršininku, žydams apgyvendinti turėjo parinkti nuošalesnį miesto kvartalą arba kurią kitą valsčiaus vietovę. Taip pat buvo nurodyta, kaip tvarkyti žydų turto reikalus. Žydai, nevykdantys šių nurodymų, turėjo būti baudžiami. Už Šiaulių aps. viršininko įsakymo vykdymą buvo atsakingi valsčių viršaičiai, burmistrai ir vietos policija⁷⁹.

Šiaulių aps. viršininko pareigas iš I. Urbaičio J. Noreika perėmė 1941 m. rugpjūčio 5 d., taigi tuo metu, kai žydų sutelkimo getuose proceso antrasis etapas apskrityje jau buvo įsibėgėjęs. Ostlando komisaras Heinrichas Lohse 1941 m. rugpjūčio 13 d. paskelbė laikinąsias direktyvas. Jos nurodė, kaip elgtis su Ostlando komisariato teritorijoje gyvenančiais žydais. Kaimiškosiose vietovėse žydų turėjo nebekelti, jie turėjo būti sutelkti miestuose, didžiųjų miestų rajonuose, kur turėjo būti sukurti getai⁸⁰. Šiaulių apygardos komisaras Hansas Gewecke 1941 m. rugpjūčio 14 d. raštu įsakė apskričių viršininkams ir miestų burmistrams iškelti žydus į getą⁸¹. Vykdamas šį įsakymą 1941 m. rugpjūčio 22 d. pasirodė apskrities viršininko J. Noreikos pasirašytas raštas visiems Šiaulių apskrities valsčių viršaičiams ir antraeilėms miestų burmistrams. Rašto nuorašai turėjo būti perduoti policijos nuovadų viršininkams. Jame rašoma, kad Šiaulių apygardos komisaro įsakymu visi apskrities žydų tautybės piliečiai, taip pat ir pusžydžiai, turi būti iškeldinti iš apskrities valsčių ir miestelių ir apgyvendinti viename rajone – gete. Visas žydų turtas savivaldybių rūpesčiu turi būti saugomas ir surašytas. Visų valsčių, antraeilėms miestų ir miestelių žydai rugpjūčio 25–29 d. turėjo būti perkelti į Žagarės miestą. Žagarės getas iki rugpjūčio 30 d. turėjo būti aptvertas, o jo gyventojai – kasdien vedami į darbus. Perkėlimo reikalais turi pasirūpinti atitinkamos savivaldybės. Palikto žydų turto sąrašai iki rugpjūčio 29 d. turi būti pristatyti apskrities viršininkui. Perkeliams žy-

dams leista pasiimti būtiniausių apyvokos daiktų ir drabužių, kiekvienai žydų šeimai leista turėti apie 200 reichsmarkių. Valsčių viršaičiai ir burmistrai turėjo iki rugpjūčio 29 d. informuoti apskrities viršininką apie įsakymo vykdymą. Žagarės burmistras turėjo pranešti, kiek žydų apgyvendinta Žagarėje⁸².

Koks šiame procese buvo J. Noreikos vaidmuo? Esami duomenys leidžia manyti, kad jis tvarkė žydų turto reikalus. 1941 m. rugsėjo 10 d. pasirodė J. Noreikos raštas „Nurodymai likviduoti žydų ir pabėgusių komunistų kilnojamąjį turtą“, skirtas valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams. Viena turto dalis (prabangūs baldai, medžiagų ritiniai, nauji baltiniai) turėjo būti saugomi iki atskiro nurodymo. Kitą dalį turto buvo numatyta skirti mokykloms, valsčiams, paštams, prieglaudoms, ligoninėms, kitoms įstaigoms. Taip pat numatyta dalį turto išdalyti nuo karo nukentėjusiems asmenims ir parduoti iš varžytinių. Gyvasis ir negyvasis žemės ūkio inventorių turėjo būti paskirstytas laikiniešiams nuomotojams. Pinigai, gauti už parduotą turtą, turėjo būti pristatyti į apskrities valdybos kasą⁸³. Žagarės miesto burmistras 1941 m. gruodžio 3 d. Šiaulių aps. viršininką informavo, kaip tvarkomi vietos žydų turto reikalai⁸⁴. Žinių, kad J. Noreika asmeniškai vykdė konkrečius žydų perkėlimo į Žagarės getą darbus, nėra. Šį darbą atliko apskrities lietuvių policijos tarnybos. Turimomis žiniomis Kuršėnų, Pašvitinio, Šiaulėnų valsčių žydus į Žagarę konvojavo šių vietovių policininkai ir pagalbinės policijos nariai⁸⁵. Apibendrinant galima teigti, jog apskrities viršininko J. Noreikos vaidmuo žydų sutelkimo į getus procesui buvo tas, kad jis apskrities viršaičiams ir burmistrams perdavė Šiaulių apygardos komisaro H. Geweckės įsakymą dėl žydų perkėlimo į Žagarės getą. Aukas suėmė, į Žagarės getą konvojavo lietuvių viešosios policijos pareigūnai, pagalbinės

policijos nariai. Pats J. Noreika tvarkė žydų turto perėmimo ir realizavimo reikalus.

Masinių žydų žudynių operacijos. Masinių žydų žudynių operacijos – baigiamasis Holokausto etapas. Yra dvi galimo J. Noreikos dalyvavimo masinio žydų žudymo operacijose versijos. Pirmoji jų sietina su laikotarpiu, kai J. Noreika buvo Telšių aps. LAF'o vadas. Pagal ją jis atsakingas už Telšių aps. Plungės vls. žydų bendruomenės narių sušaudymą 1941 m. liepos mėn. Po to, kai 1941 m. birželio pabaigoje vermachtas užėmė Telšių apskritį ir kitas vietas, Lietuvą pradėjo valdyti vokiečių karinė administracija. Plungės mieste įsikūrė vokiečių komendantūra, kurios komendantui buvo pavaldūs žalsva karine uniforma vilkintys darbuotojai⁸⁶. Okupacijos pradžioje darbą pradėjo ir lietuviškos įstaigos – valsčiaus savivaldybė, viešoji policija, lietuvių komendantūra⁸⁷. Buvo suorganizuotas ginkluotas būrys, kuriam vadovavo lietuvių komendantūros vadovas⁸⁸. Plungės žydų bendruomenės nariai 1941 m. birželio pabaigoje buvo suimti ir uždaryti dvejose Plungės sinagogose. Taip pat buvo suiminėjami, kardomojo kalėjimo kameroje Liepų Alėjos gatvėje kalinami ir buvę sovietų režimo šalininkai⁸⁹. Pirmoji masinių žydų žudynių operacija įvyko 1941 m. birželio pabaigoje pamiškėje prie Milašaičių kaimo⁹⁰. Kita operacija įvyko maždaug po dviejų savaičių. 1941 m. liepos 12 d., šeštadienį, pagalbinės policijos nariai, kuriems vadovavo Plungės lietuvių komendantas, vykdydami vokiečių okupacinės valdžios nurodymus ir tiesiogiai vadovaujami jos pareigūnų, automobiliais ir pėsčiomis konvojavo žydus iš Plungės sinagogos į Kaušėnų kaimą, esantį maždaug už 4 km nuo Plungės (pakeliui į Kartenos miestelį). Ten aukštumoje buvo iškastos duobės ir sušaudyta apie 2 000 žmonių – vyrų, moterų, vaikų. Žudynės vyko 1941 m. liepos 12–13 d.⁹¹ Sovietmečiu

išleistame dokumentų rinkinyje, nurodant netikslią datą, teigiama, kad Kaušėnų kaimo Rudelio atkalnėje (4 km į šiaurvakarius nuo Plungės, 600 m nuo Plungės–Kretingos vieškelio) 1941 m. liepos 15–16 d. buvo nužudyta apie 1 800 žmonių⁹².

Išėivijos lietuvis Aleksandras Pakalniškis mano, kad su žydų žūtimi 1941 m. liepos 12–13 d. susijęs ir J. Noreika. 1980 m. išleistuose atsiminimuose jis rašo: „Tomis siaubo dienomis vokiečių Plungėje kaip ir nebuvo. Pirmomis karo dienomis jų kariuomenė atėjo ir nuėjo. Pasiliko tik du suskurdę vokiečiai, nedidelio ūgio, menkos išvaizdos, be jokių laipsnių. Vaikščiodavo po miestą ir dievai žino ką veikdavo. Du nereikšmingi tipeliai. O Plungę tuo tarpu valdė lietuvių karininkų grupelė su komendantu kapitonu Noreika viršūnėje. <...> Į komendantūrą prisistatė vienas iš tų mizernų dviejų vokiečių. Įėjo jis į komendanto kabinetą ir paklausė: / – Ką žadate daryti su žydais? / Komendantas atsistojo, išsitempė prieš tą vargšą vokiečių ir atsakė: / – Aš jau daviau įsakymą visus iki vieno sušaudyti.“⁹³ Kaip matyti, 1980 m. atsiminimuose komendanto, kuris davė įsakymą sušaudyti aukas, pavardė nenurodoma. 1995 m. išleistoje A. Pakalniškio atsiminimų knygoje komendantas, davęs įsakymą sušaudyti žydus, jau įvardijamas konkrečiai: „Naktį iš liepos 12-tos į 13-tą buvo išžudyti Plungės žydai, neišskiriant nė moterų, nė vaikų. Prieš tai jie jau buvo uždaryti savo maldos namuose, iš kur kiekvieną vakarą buvo vežami grupelėmis į miškus ir šaudomi. Liepos 12-tą keli iš uždarymo pabėgę trijose vietose padegė miestą. Kai gaisro plėtimasis buvo sustabdytas, tuojau prasidėjo skerdynės. Vyko visą naktį, iki sekančios dienos, sekmadienio, pietų. Per sumą buvo užkasti paskutiniai Plungės žydai. Iki tų skerdynių kelias dienas aš dirbau Plungės komendantūros raštinėje. Komendantu buvo kapitonas Noreika. Buvo ir daugiau lietuvių

karininkų komendantūroje, jų tarpe ir kapitonas Venclauskis iš Juodeikių. Jie buvo paskelbę jaunų vyrų mobilizaciją Plungės valsčiuje, todėl savo žinioje turėjo nemažą ginkluotų vyrų būrį. Iš vokiečių kariuomenės Plungėje tada buvo tik du mizernai atroda kareivėliai. Kai buvo sustabdytas gaisras, vienas iš tų kareivėlių atėjo į komendantūrą ir, truputį drebėdamas iš susijaudinimo, paklausė komendantą: / – Ką jūs žadate daryti su tais sinagogoje uždarytais žydais? / – Aš jau daviau įsakymą visus iki vieno sušaudyti, – atsakė lietuvių komendantas Noreika. / Iš pagarbos tam mizernam vokiečiui buvo jis atsistojęs.“⁹⁴ Šias žinias apie J. Noreiką iš A. Pakalniškio perėmė žydų rašytojas, žurnalistas Leonidas Olschwangas⁹⁵. Vėliau A. Pakalniškio, L. Olschwango darbų žinios apie kpt. J. Noreiką pateko ir į kitus leidinius⁹⁶. Taigi, pasak A. Pakalniškio, J. Noreika buvo Plungės komendantas, kurio įsakymu 1941 m. liepos 12–13 d. Plungės vls. žydų bendruomenės nariai buvo sušaudyti ties Kaušėnų kaimu.

A. Pakalniškio versija negali būti laikoma teisinga dėl poros aplinkybių. Pirmą, A. Pakalniškio atsiminimuose pateiktų žinių apie J. Noreiką nepatvirtina, jas paneigia kitų grupių istoriniai šaltiniai. Tai po karo teistų buvusių Plungės vls. pagalbinės policijos narių, policijos nuovados pareigūnų, kitų asmenų baudžiamosios ir kito pobūdžio bylos, saugomos LYA. Jose esantys duomenys pirmiausia nepatvirtina ir paneigia tai, kad J. Noreika yra buvęs Plungės komendantu. Po karo teistas buvęs pagalbinės policijos narys Zenonas Rudavičius per apklausas kalbėjo: „<...> baltųjų partizanų būriui vadovavo miesto komendantas, buržuazinės smetoninės armijos leitenantas Alimas Paulis, 35 m., Plungės miesto gyventojas. <...> Betarpiškai baltųjų partizanų būriui vadovavo komendanto Alimo pagalbininkas Pabrėža, vardo kurio dabar nežinau, Plungės gyventojas“⁹⁷;

„Buržuazinės smetoninės armijos leitenantas Alimas Povilas, 47 m. amžiaus Plungės miesto gyventojas, buvo miesto komendantas ir savisaugos būrio vadas.“⁹⁸ Jonas Buivydas, apklaustas kaip liudytojas tiriant Z. Rudavičiaus bylą, tvirtino: „Plungės mieste 1941 m. pirmosiomis vokiečių okupacijos dienomis buvo suorganizuotas baltųjų partizanų būrys. <...> baltųjų partizanų būriui vadovavo Plungės miesto komendantas Alimas.“⁹⁹ P. Alimą kaip Plungės komendantą įvardijo ir kiti tiriant šią bylą liudytojais apklausti asmenys¹⁰⁰. Po karo teistas buvęs Plungės vls. pagalbinės policijos būrio narys Aloyzas Stropus sakė: „<...> gavęs šaukimą, aš tą pačią dieną atvykau pas miesto komendantą, kuriuo tuo metu buvo Alimas.“¹⁰¹ Taigi komendantas buvo ne J. Noreika, o P. Alimas. Iš A. Pakalniškio atsiminimų kaip ir išėitų, kad J. Noreika, būdamas Plungės komendantu, ne tik įsakė sušaudyti aukas, bet lyg ir pats vadovavo jų konvojavimui į egzekucijos vietą ir šaudymui prie duobių. Minėti istoriniai šaltiniai to nepatvirtina, tai paneigia. Pvz., buvęs pagalbinės policijos narys Pranas Aglinskas prisiminė: „1941 m. liepos mėn. viduryje, datos neprisimenu, šeštadienį prieš pietus, visus baudžiamojo būrio narius prie sinagogos surinko būrio vado Alimo pavaduotojas ir baudėjams, pasakė, kad iš vokiečių valdžios gautas nurodymas per kelias paras sušaudyti žydus. Alimas pranešė, kad šaudymas vyks Plungės valsčiuje, ties Kaušėnų kaimu.“¹⁰² Po karo teistas Plungės pagalbinės policijos narys Kostas Raudonis tvirtino, kad P. Alimas ir Pabrėža pareiškė iš vokiečių gavę įsakymą sušaudyti visus gete, t. y. dvejose sinagogose, uždarytus žydų tautybės piliečius¹⁰³. Z. Rudavičius kalbėjo: „Šaudymas vyko pagal vokiečių komendanto įsakymą ir tas aukas sušaudė tik dėl to, kad jos buvo žydų tautybės.“¹⁰⁴ Per vieną iš apklausų jis išvardijo 39 „baltuosius partizanus“, kurie

dalyvavo suimant, konvojuojant ir sušaudant žydus. Tarp jų minimas ir Plungės komendantas ltn. P. Alimas¹⁰⁵. Per kitą apklausą jis vėl prisiminė, kad žudynių vietoje buvo komendantas P. Alimas¹⁰⁶. Nė vienas iš teistų po karo žudynių ties Milašaičių ir Kaušėnų kaimais dalyvių neparodė, kad jas organizavo ir vykdė J. Noreika. Jų parodymuose figūruoja kiti asmenys. Antra aplinkybė, skatinanti abejoti A. Pakalniškio versija, yra ta, kad jos nepatvirtina ir istoriniai darbai. Juose esama žinių, kad Plungės komendantu buvo P. Alimas, kad su masinių žudynių operacija buvo susiję kiti asmenys, o ne J. Noreika¹⁰⁷. A. Pakalniškio versija abejotina ir dėl to, kad istoriniai darbai nepatvirtina jo atsiminimuose formuojamos nuomonės, jog lietuvių komendantai turėjo teisę savo iniciatyva organizuoti masinių žydų žudynių operacijas, atvirkščiai, jie tokią nuomonę paneigia. Ši versija nebūtų teisinga netgi tuo atveju, jeigu A. Pakalniškis kaip komendantą, davusį įsakymą sušaudyti žydus, būtų įvardijęs ne J. Noreiką, o voldemarininką, nepriklausomas Lietuvos karininką ltn. P. Alimą¹⁰⁸.

Antroji versija sietina su laikotarpiu, kai J. Noreika ėjo Šiaulių aps. savivaldybės viršininko pareigas. Buvęs Šiaulių geto kalinys Leiba Lifšicas teigia, kad Šiaulių aps. viršininkui J. Noreikai tenka atsakomybė už maždaug 5 100 žydų nužudymą¹⁰⁹. Iš šių L. Lifšico žodžių kaip ir atrodytų, kad J. Noreika buvo bent jau vienas iš Šiaulių apskrityje vykusių masinių žydų žudynių operacijų organizatorių ar vykdytojų. Pirmoji aplinkybė, kuri skatina šia versija abejoti, yra ta, kad atsakomybė už masinių žydų žudynių operacijų organizavimą ir vykdymą tenka ne lietuvių Šiaulių apskrities savivaldybei, o A operatyvinės grupės (vadas SS brigadenfiureris Walteris Stahleckeris) 2-ajam operatyviniam būriui (vadas SS šturmbanfiureris Rudolfas Batzas). Šiauliuose buvo dislokuotas šio būrio padalinys (*Restkommando*),

kuriam vadovavo SS hauptšarfuureris Werneris Gottschalkas. Spalio pradžioje Šiaulių apskritis perėjo vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje SS štandartenfiurerio K. Jägerio žinion¹¹⁰. Galima prielaida, kad kaip tik 2-ajam operatyviam būriui ir tenka atsakomybė už 1941 m. liepos 12–13 d. masinių žudynių operacijos ties Kaušėnų kaimu surengimą. Į būrio veikimo zoną taip pat įėjo Telšių ir Mažeikių apskritys.

Antroji aplinkybė, skatinanti abejoti L. Lifšico versija, yra ta, kad istoriniuose darbuose Holokausto Šiaulių apskrityje tema kpt. J. Noreika nefigūruoja kaip masinių žydų žudymo operacijų organizatorius ir vykdytojas. Galimas daiktas, kad kalbėdamas apie J. Noreikos atsakomybę už 5 100 žydų nužudymą L. Lifšicas turi omenyje ir Žagarės geto aukas. Iš tiesų atsakomybė už šio geto kalinių masinio žudymo operaciją tenka ne J. Noreikai, o kitoms tarnyboms. Per vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje SS štandartenfiurerio K. Jägerio įsakymu Žagarėje 1941 m. spalio 2 d. suorganizuotą masinių žydų žudynių operaciją žuvo 2 236 žydai (633 vyrai, 1 107 moterys, 496 vaikai). Išvedant žydus kilęs maištas buvęs tuoj pat nuslopintas (nušauta 150 žydų, sužeisti 7 „partizanai“)¹¹¹. Paskutinėmis 1941 m. rugsėjo dienomis policijos suvaryti vietos gyventojai Žagarės parke iškasė 120 m ilgio, 2–3 m pločio ir 2 m gylio griovį. 1941 m. spalio 2 d. Žagarės geto žydai buvo suvaryti į turgaus aikštę. Žagarės komendantas Mantuffelis paaiškino susirinkusiesiems, kad jie bus vežami į darbus. Žydai buvo surikiuoti į kelias kolonas, atskiriant vyrus, moteris, vaikus ir senius. Tada žydus pradėjo supti „partizanai“ ir policininkai. Tarp žydų kilo panika, kai kurie mėgino iš aikštės pabėgti. Baudėjai pradėjo šaudyti į aukas. Sužeistieji ir nušautų žydų kūnai liko gulėti aikštėje, kiti buvo suguldyti ant grindinio. Iš aikštės

žydai buvo konvojuojami į Naryškino dvaro parką, kur juos sušaudė iš Šiaulių atvykusio savisaugos dalinio (vadas ltn. Romualdas Kolokša) ir Linkuvos „partizanai“. Žagarės baltaraiščiai saugojo geto teritoriją ir lydėjo pasmerktuosius į žudynių vietą. Žudynėse dalyvavo, jas prižiūrėjo ir keli esesininkai. Šaudoma buvo iki vėlaus vakaro¹¹². Taigi Žagarės žydų geto kalinių žūtį galima vertinti kaip vokiečių saugumo policijos ir SD įstaiigos vado Lietuvoje K. Jägerio bei okupacinei valdžiai subordinuotos Šiaulių aps. Žagarės miesto policijos ir pagalbinės policijos, Linkuvos vls. pagalbinės policijos būrio ir Šiaulių mieste dislokuoto savisaugos dalinio bendradarbiavimo padarinį. Panaši specifika būdinga ir masinio žydų žudymo operacijoms, kurios 1941 m. rugsėjo mėn. vykdytos šalia Bubių kaimo ir Gubernijos miške. Čia sušaudyta apie 1 500 žydų¹¹³.

Trečioji aplinkybė, kuri skatina abejoti J. Lifšico versija, yra ta, kad J. Noreikos biografas V. Ašmenskas nėra aptikęs archyvinės medžiagos, patvirtinančios asmeninį J. Noreikos dalyvavimą žydų žudynėse, vykusiose Šiaulių apskrityje¹¹⁴.

Ketvirtoji aplinkybė, kelianti abejonių J. Lifšico suformuota versija, tokia: istorinių darbų Holokausto Lietuvoje tema žinios leidžia tvirtinti, kad okupacinė valdžia žydų žudymo operacijoms vykdyti naudojo lietuvių policijos tarnybų pareigūnus, o ne apskričių ar valsčių savivaldybių pareigūnus¹¹⁵. Savo ruožtu J. Noreika buvo apskrities savivaldybės viršininkas, o ne policinės tarnybos pareigūnas.

Apibendrinant galima tvirtinti, kad istorinis tyrimas nepatvirtina A. Pakalniškio ir J. Lifšico pateiktų versijų. Vadinas, nėra pagrindo teigti, kad J. Noreika, eidamas Telšių aps. LAF'o vado ir Šiaulių aps. viršininko pareigas, inicijavo, organizavo ir vykdė masines žydų žudymo operacijas.

IŠVADOS

Tyrimas rodo, kad rezistentas Jono Noreikos-Generolo Vėtros biografija yra paradigminio pobūdžio. Tiek su rezistencija, tiek su žydų Holokaustu susiję jo gyvenimo įvykiai labiau vertintini kaip istorinės aplinkos poveikio jo asmenybei padarinys. J. Noreika nebuvo asmuo, kuris asmeniškai, savo valia inicijavo ar sukėlė su minėtais dalykais susijusius istorinius visuomeninius procesus, įvykius. Jo gyvenimo istorijoje santykinai galima išskirti ikirezistencinį (1910 m. spalio 8–1940 m. birželio 15 d.) ir rezistencinį (1940 m. birželio 15–1947 m. vasario 26 d.) etapus. Ikirezistencinis etapas – tai J. Noreikos asmenybės tapimo laikotarpis. Jį formavo šeima, pradžios mokykla, Šiaulių berniukų gimnazija, Karo mokykla, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos kariuomenės įstaiga ir viešasis gyvenimas. Šeima buvo pirmoji aplinka, kurioje pradėjo formotis jo asmenybė. Šeima jam suteikė tautybę (lietuvis), priklausymą socialiniam sluoksniui (bežemis valstietis), tikyba (Romos katalikas). Tautinėje mokykloje, t. y. pradžios mokykloje ir gimnazijoje, jis įgijo išsilavinimą, kuris atvėrė galimybę siekti profesijos aukštesniojo ir aukštojo lavinimo švietimo įstaigose. Mokydamasis Karo mokykloje, Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultete J. Noreika įgijo prestižines karininko ir teisininko profesijas, kas jam atvėrė kelią siekti karjeros darbinėje veikloje, karo tarnyboje, Kariuomenės teisme. Sėkminga karjera kariuomenėje nutrūko pirmąjį sovietmetį, kai iš tarnybos Kariuomenės teisme jis buvo išleistas į atsargą. Darbinės veiklos karo tarnyboje metu J. Noreika sėkmingai užsiėmė rašytojo veikla, skelbė savo tekstus spaudoje. Sovietmetis užkirto kelią šiai veiklai. Šeima, kiti veiksniai išugdė J. Noreiką kaip asmenybę, pasižymintį moderniosios lietuvių tautos nariams būdingomis savybė-

mis, t. y. tautine valstybine savimone, savęs kaip etnopolitinės bendrijos nario suvokimu. Kaip karininkas jis pasižymėjo teigiamais, karininko karjerai svarbiais charakterio bruožais. Polinkis į destruktivią veiklą J. Noreikai nebuvo būdingas.

Tyrimas leidžia teigti, kad J. Noreikos gyvenimo antrojo, rezistencinio, etapo pradžia sietina su Sovietų Sąjungos 1940 m. birželio 15 d. įvykdyta Lietuvos okupacija. Okupacija, aneksija, jų padariniai traumavo J. Noreiką, kitus moderniosios lietuvių tautos atstovus, nes tokiu būdu buvo primesta jų tautinei valstybinei savimonei svetima bolševikinė valstybingumo samprata, komunistinė ideologija, sugriauta nuo 1918 m. vasario 16 d. kurta visuomeninė tvarka. Trauma buvo veiksnys, lėmęs tiek jo, tiek kitų pasipriešinimo dalyvių rezistencinės motyvacijos susiformavimą. J. Noreikos motyvaciją sudarė ne vienas, o keli vidiniai akstinai: noras, kad Lietuva vėl būtų nepriklausoma valstybė; noras apsaugoti šalį, jos gyventojus nuo pražūtingų sovietų režimo padarinių; sovietmečiu patirtos skriaudos, noras atkurti jo metu pablogėjusias savo gyvenimiškas pozicijas; tėvynės meilė.

Rezistencinį etapą, kuris truko iki 1947 m. vasario 26 d., sudarė septyni laikotarpiai. Rezistenciniu tas J. Noreikos gyvenimo metas laikytinas dėl šių aplinkybių: per visą šį laiko tarpą neišnyko pagrindinis veiksnys, kuris paskatino jį apsispręsti tapti rezistentu, – Lietuvos okupacija. Noru priešintis agresoriams, okupantams J. Noreika pasižymėjo per visus septynis rezistencinio etapo laikotarpius; šio gyvenimo etapo pirmąjį, antrąjį, trečiąjį ir šeštąjį laikotarpius J. Noreikos rezistencinė veikla pasižymėjo praktiniais veiksmais; nors ketvirtąjį, penktąjį ir septintąjį laikotarpius praktinės veiklos nebuvo, jie išlaikė rezistencinį pobūdį, nes jų metu J. Noreika nebuvo atsisakęs kovos už laisvę. Per visą antrąjį etapą J. Noreikos

rezistencinė veikla buvo antisovietinės krypties. Trečiojo ir ketvirtojo laikotarpių J. Noreikos rezistencinė veikla, motyvacija greta antisovietinės įgijo ir antinacinę kryptį. Jo rezistencinės veiklos taktika pasižymėjo tuo, kad jai vykdyti panaudojo šias formas: viešą veikimą, pagrindinį organizacinį veikimą ir ginkluotąjį pasipriešinimą, dalinį nebendradarbiavimą ir nepaklusnumą.

Tyrimas rodo, kad antisovietinė rezistencinė praktinė veikla, tam tikros jos formos J. Noreikai buvo būdingos pirmąjį, antrąjį, trečiąjį ir šeštąjį laikotarpiams. Pirmasis ir šeštasis laikotarpiai, kai kraštą valdė sovietų režimas, pasižymėjo tuo, kad rezistencinei veiklai vykdyti J. Noreika buvo numatęs panaudoti dvi formas – pagrindinį organizacinį veikimą ir ginkluotąjį pasipriešinimą. Pagrindinė veikla buvo skirta sąlygoms, kurioms tinka ginkluotajam pasipriešinimui, t. y. sukilimui, parengti. Sukilimas prieš sovietų režimą turėjo prasidėti kilus karui tarp šalies okupantės ir užsienio valstybių. Pirmuoju laikotarpiu nuo pagrindinės veiklos pereita prie ginkluotojo pasipriešinimo – J. Noreika 1941 m. Birželio sukilimo metu Telšių aps. Plungės vls. vadovavo ginkluotai sukilėlių grupei. Kitaip nei pirmajame, šeštajame laikotarpyje nuo pagrindinės veiklos prie ginkluotojo pasipriešinimo nepereita, nes J. Noreika buvo suimtas, o karas tarp šalies okupantės ir užsienio valstybių taip ir neprasidėjo. Antisovietinis rezistencinės J. Noreikos veiklos pobūdis antrajame ir trečiajame laikotarpiams, kai kraštą valdė nacių režimas, buvo kitoks. Prasidėjus antrajam laikotarpiui jo antisovietinė rezistencinė veikla tapo vieša, nes po Birželio sukilimo LAF'o organizacija legalizavosi, o jis pats tapo šios organizacijos Telšiuose vadu. Prie pagrindinio organizacijos uždavinio – įtvirtinti sukilimo iškovojoimus – kartu su kitais asmenimis jis prisidėjo 1941 m. liepos 20 d. Telšiuose organizuodamas mitingą Lietu-

vos laikinosios vyriausybės ir LAF'o veiklai palaikyti, mėgindamas prisidėti prie dviejų konfliktuojančių politinių grupuočių (LAF ir LNP) sutaikinimo ir persekiodamas buvusius sovietų režimo rėmėjus. Trečiuoju laikotarpiu antisovietinė J. Noreikos rezistencinės veiklos kryptis buvo iš dalies vieša, iš dalies pagrindinė. Šis pokytis sietinas su tarnybos pareigų kaita, su LLV, LAF'o ir LNP paleidimu. Veikla laikytina vieša tiek, kiek jis panaudojo savo tarnybinę Šiaulių aps. viršininko padėtį kalboms, nukreiptoms prieš Sovietų Sąjungą, sakyti. Taip jis siekė palai-kyti tarp vietos gyventojų pasipriešinimo sovietams nuotaikas. Veikla buvo nelegali tiek, kiek jis kaip pagrindžio organizacijos vadovas kūrė karines struktūras, kaupė ginklus, skirtus kovai su komunizmu. Ketvirtąjį, penktąjį ir septintąjį laikotarpius J. Noreika neturėjo galimybių vykdyti konkrečios antisovietinės rezistencinės veiklos, bet noras kovoti už laisvę išliko. To jis neatsisakė netgi esant galimybei išvengti mirties bausmės.

Tyrimas leidžia tvirtinti, kad trečiajame J. Noreikos rezistencinės veiklos laikotarpyje greta antisovietinės susiformuoja ir antinacinė kryptis. Taip įvyksta iš dalies dėl to, kad okupacinė valdžia nepanoro pripažinti sukilėlių paskelbtos Lietuvos nepriklausomybės, kad savo veiklą buvo priverstos nutraukti LLV, LAF'as, LNP. Antinacinei rezistencinės veiklos kryptčiai įgyvendinti J. Noreika panaudojo dvi viena kitai artimas rezistencinės veiklos formas – dalinį nebendradarbiavimą ir nepaklusnumą. Šios veiklos formos pasireiškė tuo, kad jis ieškojo būdų, kaip sumažinti ūkininkams skirtas pyliavas, kad siekė apsaugoti nuo represijų prievolių nevykdančius asmenis, kad mėgino bent kiek pristabdyti po Lietuvą plintančią vokiečių kolonizaciją ir su ja susijusį lietuvių ūkininkų išskeldinimą iš savo sodybų. 1943 m. pradžioje J. Noreika prisidėjo prie okupacinės valdžios paskelbtos šalies vyrų mobilizacijos

į SS legioną boikoto. Antinacinė rezistencija negalėjo įgauti ginkluotojo pasipriešinimo formos, nes tai būtų reiškę paramą Sovietų Sąjungai. Naujos sovietų okupacijos ir aneksijos grėsmė nebuvo išnykusi. Nėra žinių, kurios patvirtintų, kad J. Noreika būtų užsiėmęs praktine antinacine veikla ketvirtajame laikotarpyje, t. y. kalėdamas Štuthofio koncentracijos stovykloje. Tikėtina, kad antinacinė motyvacija, kuri susiformavo trečiuoju laikotarpiu, ir tuo metu nebuvo išnykusi (tam papildomos įtakos greičiausiai turėjo su įkalinimu Štuthofe susijusios aplinkybės, jo kaip Reicho prieš statusas).

Tyrimas iš esmės nepatvirtina istorinių darbų žinių, kad J. Noreika rezistencinio etapo antruoju ir trečiuoju laikotarpiais, eidamas Telšių aps. LAF'o vado ir Šiaulių aps. savivaldybės vadovo pareigas, buvo susijęs su Holokaustu. J. Noreikos santykis su keturiomis sudedamosiomis Holokausto proceso dalimis (žydo apibrėžimu, žydų turto nusavinimu, jų koncentravimu ir masinio žudymo operacijomis) buvo nevienodas. Tyrimo rezultatai leidžia manyti, kad J. Noreikos veikla tuo metu, kai ėjo Šiaulių aps. viršininko pareigas, buvo susijusi su atskiromis šio proceso dalimis – žydų turto nusavinimu ir žydų koncentravimu. 1941 m. rugpjūčio 22 d. jis perdavė valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams Šiaulių apygardos komisaro H. Gewecke's įsakymą dėl apskrities žydų perkėlimo į Žagarės getą. Konkrečius perkėlimo darbus atliko lietuvių policijos tarnybos, o ne J. Noreikos vadovaujamos apskrities savivaldybės pareigūnai. Lietuvių savivaldos įstaigų pareigūnai (tarp jų ir J. Noreika) tvarkė žydų turto perėmimo ir realizavimo reikalus. Nuomone, kad J. Noreika įsteigė Žagarės getą, yra neteisinga. Šis getas įsteigtas 1941 m. liepos antrojoje pusėje, kai J. Noreika buvo Telšių aps. LAF'o vadas, o Šiaulių aps. viršininko pareigas ėjo I. Urbaitis.

Tyrimas nepatvirtina, kad J. Noreikos kaip Telšių aps. LAF'o vado ir Šiaulių aps. viršininko veikla buvo susijusi su žydo sąvokos apibrėžimu. Tai, kas Lietuvoje turi būti laikoma žydu, nustatė ir viešai paskelbė vokiečių karinės ir civilinės administracijos pareigūnai.

Tiriant nepasitvirtino versijos, kad J. Noreika buvo susijęs su 1941 m. vasarą ir rudenį Telšių ir Šiaulių apskrityse vykusių žydų masinių žudynių operacijų inicijavimu, organizavimu ir vykdymu. Išeivijos lietuviu A. Pakalniškio atsiminimuose pateikiamą versiją, kad J. Noreika buvo Telšių apskrityje Plungės valsčiuje ties Kaušėnų kaimu 1941 m. liepos 12–13 d. vykdytų Plungės žydų bendruomenės masinių žudynių operacijos iniciatorius, organizatorius ir dalyvis, kad tuo metu jis ėjo komendanto pareigas, paneigia kitų grupių istoriniai šaltiniai – po karo teistų buvusių Plungės pagalbinės policijos narių, policininkų, kitų asmenų baudžiamosios bylos. Iš šių bylų aišku, kad operaciją ties Kaušėnų kaimu inicijavo okupacinės valdžios tarnybos, kad tuo metu Plungės komendantu buvo ir vokiečių nurodymus vykdė ne J. Noreika, o karininkas P. Alimas. A. Pakalniškio versiją neigia ir istoriniai tyrimai. Iš jų matyti, kad lietuvių komendantai neturėjo tokių tarnybinių galių (inicijuoti ir vykdyti masinių žudynių operacijas), kokias jiems priskyrė A. Pakalniškis.

Netiesiogiai formuluojamą L. Lifšico versiją, kad Šiaulių aps. viršininkas J. Noreika atsakingas už 5 100 žydų žūtį, paneigia istoriniai tyrimai Holokausto Šiaulių apskrityje tema. J. Noreika negali būti laikomas masinio žydų žudymo operacijų iniciatoriumi ir organizatoriumi visų pirma todėl, kad už šiuos dalykus atsakomybė pirmiausia tenka A operatyvinės grupės 2-ajam ir 3-iajam operatyviniams būriams (pastarojo būrio vadas buvo vokiečių saugumo policijos ir SD įstaigos vadas Lietuvoje K. Jägeris).

Šios tarnybos į operacijų vykdymą įtraukė apskrities lietuvių viešosios ir pagalbinės policijos, taip pat Šiauliuose dislokuoto lietuvių savisaugos bataliono pajėgas. Savivaldybių pareigūnai nebuvo pasitelkiami

žydų žudynių operacijoms vykdyti. Kadangi J. Noreika buvo apskrities viršininkas, negalima tvirtinti, kad jis buvo žudymo operacijų iniciatorius ar dalyvis.

Nuorodos

¹ A. Pakalniškis, *Plungė*, Chicago, 1980; to paties, *Per dvidešimtąjį amžių*, Chicago, 1995.

² P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941 m.*, d. 1, Oak Lawn, 1994.

³ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998; to paties, „Lietuvos žydų mažieji getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos“, *Lietuvos istorijos metraštis 1999*, Vilnius, 2000, p. 151–180; to paties, „Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas“, *Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, Vilnius, 2002, p. 43–71.

⁴ M. Bloznelis, *Lietuvių frontas*, d. 1, Kaunas, 2008.

⁵ V. Ašmenskas, *Generolas Vėtra*, Vilnius, 1997.

⁶ S. Buchaveckas, „Jonas Noreika-Generolas Vėtra“, *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius, 2001, p. 817–835; S. Buchaveckas, D. Žygelis, „Jonas Noreika-Generolas Vėtra (1910–1947 m.)“, *Karys*, 2015, spalio, Nr. 10 (2038), p. 44–53.

⁷ L. Olšvangas, „Atviras laiškas Musteikiui“, in A. Pakalniškis, *Praeities atgarsiai*, Čikaga, 1988, p. 13–44; L. Olschwang, „Die Mörder werden noch gebraucht“, *Der Spiegel*, 1984, Nr. 17, S. 126.

⁸ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944). Dokumentų rinkinys*, d. 2, Vilnius, 1973, p. 226–227.

⁹ Z. Blynas, *Karo metų dienoraštis 1941–1944 m.*, Vilnius, 2007.

¹⁰ J. Noreikos atestatas, LCVA, f. 631, ap. 7, b. 12255, l. 9–9 a. p.; Suimtojo J. Noreikos asmens anketa, 1946 m. lapkričio 20–22 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 5; t. 4, l. 243; S. Buchaveckas, D. Žygelis, op. cit., p. 44.

¹¹ 2-ojo pėstininkų DLK Algirdo pulko jaun. leitenanto J. Noreikos 1936 m. lapkričio 5 d. tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 188, l. 87 a. p.

¹² E. Motieka, *Didysis Vilniaus Seimas*, Vilnius, 2005, p. 256.

¹³ *Ibid.*, 264; E. Aleksandravičius, A. Kulikauskas, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 308.

¹⁴ 1946 m. lapkričio 20–22 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 4, l. 243.

¹⁵ Mokytojų tarybos 1921 m. rugpjūčio 31 d. posėdžio protokolas Nr. 97 (3), J. Noreikos atestatas, LCVA, f. 556, ap. 1, b. 52, l. 6; f. 631, ap. 7, b. 12255, l. 9–9 a. p.

¹⁶ 2-ojo pėstininkų DLK Algirdo pulko jaun. leitenanto J. Noreikos 1936 m. lapkričio 5 d. tarnybos lapas, 1929 m. liepos 21 d. įsakymas Karo mokyklai Nr. 179, 1931 m. spalio 26 d. įsakymas Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklai Nr. 281, *ibid.*, f. 930, ap. 8, b. 188, l. 88; f. 1431, ap. 2, b. 22, l. 125; b. 29, l. 224.

¹⁷ Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakulteto 1938 m. birželio 19 d. liudijimas Nr. 535., *ibid.*, f. 631, ap. 7, b. 12255, l. 10–10 a. p.; S. Buchaveckas, D. Žygelis, op. cit., p. 45.

¹⁸ 1936 m. lapkričio 5 d. 2-ojo pėstininkų DLK Algirdo pulko jaun. leitenanto J. Noreikos tarnybos lapas, 1935 m. lapkričio 15 d. įsakymas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulkui Nr. 321, 1931 m. spalio 31 d. įsakymas 7-ajam pėstininkų žemaičių kunigaikščio Butegidžio pulkui Nr. 309, LCVA, f. 930, ap. 8, b. 188, l. 88–89; f. 514, ap. 1, b. 232 (nesunumeruoti lapai); f. 520, ap. 1, b. 143, l. 102.

¹⁹ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 5, Vilnius, 2005, p. 342–343.

²⁰ 2-ojo DLK Algirdo pulko jaun. ltn. J. Noreikos 1936 m., Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklos ltn. Noreikos 1937 m. atestacijos, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 1956, l. 11–14 a. p.

²¹ L. Truska, „Aksominė Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje“, *Tautinis atgimimas ir istorija*, Vilnius, 2012, p. 61.

²² J. Vaičenonis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose*, Vilnius, 2003, p. 169.

²³ L. Truska, op. cit., p. 61.

²⁴ V. Ašmenskas, op. cit., p. 76.

²⁵ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 5, p. 342–343.

²⁶ *Ibid.*; Lietuvos kariuomenės teismo karininko teismo kpt. J. Noreikos tarnybos lapas, LCVA, f. 930, ap. 5, b. 1956, l. 24 a. p.

- ²⁷ K. Kasparas, „Teorinė pasipriešinimo samprata ir klasifikacija“, *Laisvės kovų archyvas*, t. 20, Kaunas, 1997, p. 236.
- ²⁸ J. Noreikos ir O. Lukauskaitės-Poškienės 1946 m. liepos 10 d. akistatos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 4, l. 43.
- ²⁹ V. Ašmenskas, op. cit., p. 384.
- ³⁰ J. Noreikos 1946 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 125.
- ³¹ K. Kasparas, op. cit., p. 236.
- ³² P. Narutis, op. cit., p. 173, 259–260.
- ³³ V. Ašmenskas, op. cit., p. 20–21.
- ³⁴ *Lietuvių tautos sukilimas: 1941 m. birželio 23–28 d.*, Vilnius, 2011, p. 397; D. Riauka, „Sukilimas prie Godingos piliakalnio“, *Dienovidis*, 1995, birželio 23, Nr. 25, p. 6–7.
- ³⁵ S. Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Kaunas, 1991, p. 385.
- ³⁶ S. Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)*, Vilnius, 2002, p. 246.
- ³⁷ V. Ašmenskas, op. cit., p. 429–430.
- ³⁸ P. Pukio 1945 m. rugpjūčio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34861/3, l. 15 a. p.–16.
- ³⁹ K. Raudonio 1946 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, 1951 m. gruodžio 17 d. baudžiamųjų bylų Nr. 16255–15668/3 apžvalga, *ibid.*, b. P-16827, t. 1, l. 243–244, 258.
- ⁴⁰ D. Riauka, op. cit., p. 7.
- ⁴¹ V. Ašmenskas, op. cit., p. 24–25; J. Noreikos 1946 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 125–127.
- ⁴² „Žemaičiai džiaugiasi laisve“, *Žemaičių žemė*, Nr. 5, 1941, liepos 25, l. 3.
- ⁴³ J. Noreikos 1946 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 125–127.
- ⁴⁴ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 129–131.
- ⁴⁵ Z. Blynas, op. cit., p. 92.
- ⁴⁶ *Ibid.*, p. 93.
- ⁴⁷ *Ibid.*, p. 113.
- ⁴⁸ V. Ašmenskas, op. cit., p. 24; *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.*, d. 2, p. 286.
- ⁴⁹ J. Noreikos 1946 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 127–128.
- ⁵⁰ Z. Blynas, op. cit., p. 92.
- ⁵¹ Šiaulių miesto ir apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 5 d. įsakymas Nr. 7, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 107.
- ⁵² Vietos savivaldybės įstatymas Nr. 356-2419, *Vyriausybės žinios*, 1931, gegužės 2.
- ⁵³ M. Bloznelis, op. cit., p. 93–95.
- ⁵⁴ J. Noreikos 1946 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 128.
- ⁵⁵ V. Ašmenskas, op. cit., p. 428.
- ⁵⁶ K. Kasparas, op. cit., p. 240.
- ⁵⁷ S. Buchaveckas, op. cit., p. 824; S. Buchaveckas, D. Žygelis, op. cit., p. 49.
- ⁵⁸ „Ar irgi bolševikas?“, *Ilaisvę*, 1943, kovo 1, Nr. 3.
- ⁵⁹ S. Buchaveckas, D. Žygelis, op. cit., p. 49.
- ⁶⁰ V. Ašmenskas, op. cit., p. 444.
- ⁶¹ S. Miglinas, „Nūdienė Vokietija“, *Tėviškė*, 1942, gruodžio 23, Nr. 51–52, p. 2; 1943, sausio 1, Nr. 1 (53), p. 2; 1943, sausio 8, Nr. 2 (54), p. 2; 1943, sausio 16, Nr. 3 (55), p. 2; 1943, sausio 22, Nr. 4 (56), p. 2.
- ⁶² M. Bloznelis, op. cit., p. 127.
- ⁶³ J. Matulionis, *Neramios dienos*, Torontas, 1975, p. 220–221.
- ⁶⁴ J. Noreikos 1946 m. liepos 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9792/3, t. 1, l. 168.
- ⁶⁵ S. Buchaveckas, D. Žygelis, op. cit., p. 49; Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinių kortelės, Archiwum Muzeum Stutthof, Sygn., I-III-11224.
- ⁶⁶ V. Vareikis, „Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje“, *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius, 2005, p. 159.
- ⁶⁷ J. Noreika, *Pakelk galvą, lietuvi!*, Kaunas, 1933, p. 14, 16, 20–22.
- ⁶⁸ L. Truska, V. Vareikis, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius, 2004, p. 55.
- ⁶⁹ *Ibid.*, p. 87.
- ⁷⁰ D. Riauka, op. cit., p. 7.
- ⁷¹ L. Truska, V. Vareikis, op. cit., p. 94.
- ⁷² K. K. Girnius, „Lemtingi 1941-ieji. Holokausto Lietuvoje prielaidų klausimu“, *Naujasis židinys*, 2011, Nr. 2, p. 88.
- ⁷³ R. Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Bd. 1, Frankfurt am Main, 1990, S. 56–57.
- ⁷⁴ Ch. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius, 2006, p. 51.
- ⁷⁵ A. Bubnys, op. cit., p. 225; to paties, „Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas“, p. 68; V. Ašmenskas, op. cit., p. 31–32.
- ⁷⁶ A. Bubnys, „Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas“, p. 42–43, 72; „Žydų klausimas turėtų būti išspręstas iš esmės“, *Tėvynė*, 1941, liepos 13, Nr. 2, p. 2.

⁷⁷ „1941 m. liepos 18 d. skelbimas“, *Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, p. 75.

⁷⁸ I. Urbaičio 1944 m. lapkričio 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20125, l. 34–35.

⁷⁹ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.*, d. 2, p. 225–226; *Šiaulių getas: kalinių sąrašai 1942*, p. 72–80.

⁸⁰ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, с. 47–48.

⁸¹ Šiaulių apygardos komisaro 1941 m. rugpjūčio 14 d. raštas apskričių ir miestų burmistrams, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 1, l. 151–152.

⁸² Šiaulių miesto ir apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 22 d. raštas valsčių viršaičiams ir antraeilių miestų burmistrams, *ibid.*, l. 156.

⁸³ Šiaulių miesto ir apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 10 d. nurodymas Nr. 1875 likviduoti žydų ir pabėgusių komunistų kilnojimąjį turtą, *ibid.*, l. 239.

⁸⁴ Žagarės miesto burmistro 1941 m. gruodžio 3 d. raštas ponui Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 9, l. 136–137.

⁸⁵ A. Bubnys, „Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas“, p. 58, 63–64, 65.

⁸⁶ K. Žalimo 1970 m. vasario 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1254, l. 6.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ P. Lygnugario 1970 m. kovo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 23.

⁸⁹ 1970 m. kovo 30 d. pažyma apie nacių nusi-kaltimus Plungės rajone, *ibid.*, l. 1–2; B. Šližienės 1947 m. liepos 21 d., J. Buivydo 1967 m. liepos 22 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 6964/3, l. 32, 37.

⁹⁰ Z. Rudavičiaus 1947 m. birželio 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 14.

⁹¹ 1970 m. kovo 30 d. pažyma apie nacių nusi-kaltimus Plungės rajone, *ibid.*, ap. 46, b. 1254, l. 1–2; Z. Rudavičiaus 1947 m. birželio 29 d., J. Buivydo 1967 m. liepos 22 d. apklausų protokolai, *ibid.*, ap. 58, b. 6964/3, l. 14 a. p., 37.

⁹² *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944 m.)*, d. 2, p. 409.

⁹³ A. Pakalniškis, *Plungė*, p. 48–49.

⁹⁴ A. Pakalniškis, *Per dvidešimtąjį amžių*, p. 119.

⁹⁵ L. Olšvangas, „Atviras laiškas Musteikiui“, p. 18; L. Olschwang, „Die Mörder werden noch gebraucht“, S. 126.

⁹⁶ *Lithuania. Crime and Punishment*, 1999, January, Nr. 6, p. 65–72.

⁹⁷ Z. Rudavičiaus 1947 m. birželio 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 6964/3, l. 13 a. p.

⁹⁸ Z. Rudavičiaus 1947 m. rugpjūčio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 18.

⁹⁹ J. Buivydo 1947 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 38 a. p.

¹⁰⁰ Z. Verkienės 1947 m. rugpjūčio 7 d., J. Šližiaus 1947 m. rugpjūčio 7 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 42, 45.

¹⁰¹ A. Stropaus 1950 m. liepos 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 21012/3, t. 1, l. 53.

¹⁰² P. Aglinsko 1949 m. rugpjūčio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1254, l. 30.

¹⁰³ K. Raudonio 1949 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 32–33.

¹⁰⁴ 1947 m. lapkričio 22 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.* ap. 58, b. 6964/3, l. 76 a. p.

¹⁰⁵ Z. Rudavičiaus 1947 m. rugpjūčio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 18–20 a. p.

¹⁰⁶ Z. Rudavičiaus 1947 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 24 a. p.

¹⁰⁷ Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. 2, Göttingen, 2011, S. 854.

¹⁰⁸ *Lietuvos kariuomenės karininkai. 1918–1953*, t. 2, Vilnius, 2002, p. 96; P. Lygnugario 1950 m. spalio 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12039, l. 19.

¹⁰⁹ Šiaulių „Aušros“ muziejus, L. Lifšico archyvas, 4-asis rinkinys, p. 119.

¹¹⁰ A. Bubnys, „Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas“, p. 43.

¹¹¹ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944). Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965, p. 135.

¹¹² A. Bubnys, „Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinosios izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais“, p. 160–161; to paties, „Šiaulių miesto ir Šiaulių apskrities žydų likimas“, p. 68–69.

¹¹³ *Ibid.*, p. 44–45.

¹¹⁴ V. Ašmenskas, *op. cit.*, p. 32.

¹¹⁵ Ch. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *op. cit.*; *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011.

Gauta 2016 03 08
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

CONTROVERSY IN THE BIOGRAPHY OF JONAS NOREIKA-GENERAL VĖTRA

Summary

The article focuses on the exploration of the biography of the famous Lithuanian resistance activist Jonas Noreika-General Vėtra (8 October 1910 to 26 February 1947). It raises two questions related to the specific nature of his activities during the Nazi occupation and his relationship with the Holocaust. In order to answer these questions his life in the pre-resistance period, the period of resistance fight, and his relationship with the Holocaust are explored.

The pre-resistance period in Noreika's biography covers the period from 8 October 1910 to 15 June 1940. It is described as the period of the formation of personal qualities of Noreika. The role of his family, elementary school, Šiauliai Boys Gymnasium, Military School, Vytautas Magnus University, Lithuanian Army, and other factors is revealed. Noreika is described as a person with the intrinsic qualities of a representative of the modern Lithuanian nation. He demonstrated national self-awareness and awareness as a member of the ethno-political community. Information about his qualities as an army officer is provided.

The period of resistance fight in Noreika's biography covers the period from 15 June 1940 to his death on 26 February 1947. At first, a general overview of this period in his life, which is subdivided into seven subperiods, is provided. Subsequently, the second and third subperiods in his resistance activities, when he was the commander of the Lithuanian Activist Front of Telšiai County and the governor of Šiauliai County Municipality, are explored. These two periods are in focus due to the fact that there are some claims in historical literature that Noreika could have been linked to the Holocaust in this period. It is alleged that the occupation and annexation of Lithuania in summer 1940 carried out by the Soviet Union, the imposed Bolshevik concept of the state, Communist ideology, and destruction of the public order formed in Lithuania on 16 February 1918 were causes of his traumatic experience and the motivation behind his resistance activities. The stimulus for his activities was his desire that Lithuania would be an independent state again, that the country and its citizens would be protected against the disastrous consequences of the Soviet regime; he was also stimulated by the harm he suffered during the Soviet period, his wish to reverse his worsening situation, and his love of the country. During the period of resistance fight in Noreika's life he nurtured a desire to resist against the aggressors which occupied Lithuania. In addition, in the first, second, third and sixth subperiods, he was practically engaged in anti-Soviet resistance activities. In the third subperiod of his life, in addition to anti-Soviet resistance, he engaged into anti-Nazi resistance. He planned two forms of anti-Soviet resistance fight – underground organisational actions and armed resistance actions – in

the first subperiod (from 5 June 1940 to 28 June 1941) and sixth subperiod (from 27 November 1945 or his return to Vilnius to his arrest on 16 March 1946). In both subperiods the aim of the underground organisational actions was to prepare for the uprising, which should have taken place at the outbreak of the war between the foreign state and the occupying state. During the first subperiod he became involved in resistance actions leading a group of rebels of Plungė Rural Area of Telšiai County during the June 1941 Uprising in Lithuania. During the sixth subperiod, Noreika did not participate in resistance fight as the war did not break out, furthermore he and his fellow fighters were in detention. Meanwhile during the second subperiod (28 June 1941–2 August 1941 when he served as the commander of the Lithuanian Activist Front of Plungė Rural Area of Telšiai County) and third subperiod (3 August 1941–23 February 1943 when he held the position of the governor of Šiauliai County Municipality) in his life under the German occupation of the country, he engaged into anti-Soviet activities through the use of publicity and underground organisational actions. During the second subperiod, acting as the commander of the Lithuanian Activist Front of Telšiai County in the uprising, Noreika publicly demonstrated his wish to contribute to the re-establishment of the independent state of Lithuania declared on 23 June 1941. In the third subperiod, publicity as the form of resistance was used for anti-Soviet propaganda and the actual underground organisational actions involved collection of weapons to fight against the Soviets. In the same third subperiod, Noreika used underground organisational actions, partial non-cooperation and disobedience as forms of anti-Nazi resistance. Partial non-cooperation and disobedience reflected in his attempts to protect the population against the negative and disastrous consequences of the policy pursued by the Nazi occupation authorities in the country. Noreika did not resort to armed resistance as his anti-Nazi resistance activity, because this would have meant support for the Soviet Union and the threat of the new occupation and annexation by the USSR was still imminent.

Finally, a period in Noreika's life when he held the position of the governor of Šiauliai County Municipality is reviewed by exploring his links to the Holocaust. This is performed by using the paradigms of the Holocaust proposed by researcher Raul Hilberg. The arguments are provided why Noreika cannot be considered as one of those who created the legal racists concept of the Jew. Based on historical sources and history research, versions provided by the Lithuanian emigrant, Aleksandras Pakalniškis, and the former detainee of Šiauliai Ghetto, Leiba Lipsic, that in summer and autumn 1941 Noreika participated in mass extermination campaigns of Jews in Plungė Rural Area of

Telšiai County and Šiauliai County, are contradicted. The said persons allege that Noreika's activities when he held the position of the governor of Šiauliai County Municipality involved expropriation of Jewish property and collection of Jews. On 22 August 1941, Noreika passed an order from Walter Gewecke, commissioner of Šiauliai Military District, to governors of rural areas and burgomasters of minor towns, regarding the relocation of the Jews of the county to Žagarė Ghetto. The order was enforced and carried out by the Lithuanian police forces, but not

by the municipal officials of the county under Noreika's control. The Lithuanian municipal officials (Noreika was among them) administered the issues of taking over and disposing of the Jewish property. The opinion that Noreika established Žagarė Ghetto is incorrect. It was established in the second half of July 1941 when Noreika was the commander of the Lithuanian Activist Front of Plungė Rural Area of Telšiai County, whereas Ignas Urbaitis held the position of the governor of Šiauliai County.